

Distribution of Achaemenid Settlements in the Middle Ramhormoz Plain, Khuzestan, Southwest Iran

Leila Afshari¹ ; Rabia Akarsu² ; Lily Niakan³

Type of Article: **Research**

Pp: 237-261

Received: 2023/06/12; Accepted: 2023/10/12; Accepted: 2023/10/19

 <https://dx.doi.org/10.22034/PJAS.6.22.237>

Abstract

Prior to L. Afshari's fieldwork in Ramhormoz, the known Achaemenid sites from the plain only amounted to 17 in number. Yet, given factors such as favorable climate and fertile soil for agriculture, existence of important rivers such as Kupal and Sandali, proximity to such trade routes as the Susa-Persepolis royal road as well as to the two major Achaemenid capitals of Susa and Persepolis, we deemed the figure to be rather underrated, believing that there must be much more concomitant settlements in this plain. During our investigation, the sites recorded by the previous team were re-visited and new coeval sites were also identified. The survey of 2020, directed by one of the authors (L. Afshari), did not encompass the entire Ramhormoz plain. Covering only its middle part straddling the Ala River with a total area of about 53000 hectares (530 sq. k), the survey recorded 36 Achaemenid settlements. Identification of the relevant sites was based on Khuzestan's local pottery of the Achaemenid period reported from Tape Daroughe. In this study, the impact of geographical factors such as the presence of large rivers and fertile lands on the genesis and prosperity of settlements was evaluated. The surface architectural finds are suggestive of interactions between rural and nomadic communities. Results of the surveys indicated the proximity to ancient royal roads and access to water sources and pastures to be the determining factors in the distribution pattern of Achaemenid settlements over the Ramhormoz plain. This survey program aimed to identify and locate the Achaemenid sites in the Ramhormoz plain, to examine their interrelations, to record their characteristics through sampling and observing pottery pieces, to establish a relative chronology for them based on the typology of surface pottery collections, and final to draw cross-regional typological comparisons with major sites in other parts of Iran, South Mesopotamia, and East Anatolia.

Keywords: Southwest Iran, Khuzestan, Ramhormoz Plain, Settlements, Achaemenid Period.

1. PhD in Archaeology, Department of Archaeology, Faculty of Literature, Ataturk University, Erzurum, Turkey (Corresponding Author). **Email:** e.afshari@gmail.com
2. Assistant Professor, Department of Archaeology, Faculty of Literature, Ataturk University, Erzurum, Turkey.
3. Assistant Professor, Department of Archeology of the Islamic Period, Research Institute of Archaeology, Research Institute of Cultural Heritage & Tourism(RICHT), Tehran, Iran

Citations: Afshari, L., Akarsu, R. & Niakan, L., (2024). "Distribution of Achaemenid Settlements in the Middle Ramhormoz Plain, Khuzestan, Southwest Iran". *Parseh J. Archaeol. Stud.*, 8(28): 237-261. <https://dx.doi.org/10.22034/PJAS.6.22.237>

Homepage of this Article: <https://journal.richt.ir/mbp/article-1-870-en.html>

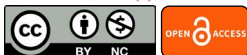
Motaleat-e Bastanshenasi-e Parsch

Parsch Journal of Archaeological Studies (PJAS)
Journal of Archeology Department of
Archeology Research Institute, Cultural
Heritage and Tourism Research
Institute (RICHT), Tehran, Iran

Publisher: Cultural Heritage and
Tourism Research Institute (RICHT).

Copyright©2022, The Authors. This
open-access article is published under
the terms of the **Creative Commons**.

© The Author(s)

Introduction

The vast region of Ramhormoz stretches up to the mountain belt of Khuzestan to the north. Sitting in the eastern Khuzestan plain at an elevation above sea level of 120 m, the plain of Ramhormoz encompasses a total area of 620 sq. km. All across southwestern Iran, Ramhormoz is the region with the least archaeological investigation. Despite this paucity of work, recent studies have demonstrated the regional settlements (in both mountains and plains) to be integral to any understanding of the culture of the Achaemenid period. Geographic location of the region, the nature of settlements in the transition zone between plains and mountains, and their continuity and cultural ties with each other also furnish a pattern for grasping the Achaemenid world's settlement policy. In addition, given its strategic location during the concerned period, the plain assumed a central role in the interactions between Iran, Mesopotamia and Anatolia. It is of great importance also because of its location on the Royal Road from Susa to Persepolis.

The southwestern region of Iran played an important role in establishing cultural, economic, and political interactions with surrounding areas such as Mesopotamia and Anatolia throughout the 1st millennium BC. The number of archaeological studies conducted in the Ramhormoz area has been quite limited. Despite the lack of archaeological information, the studies carried out in recent years have shown the significant role the cultures in the region (both the mountain and plain settlers) played in understanding the Achaemenid Culture.

The significance of the region was further revealed with the surface surveys carried out by Donald Mc Cown in the region and the excavations he conducted at Tol-e Geser (McCown, 1949, 1954). Surveys conducted by Wright and Carter in 1969 also pointed to connections between the region's lowland and mountainous parts of southwestern Iran (Wright and Carter, 2003). Although the dimensions are different, it has been observed that the settlements share some common features with the mountainous parts of Persian geography. As a result of contemporary archaeological resources and the survey conducted under my supervision, the characteristics of the Achaemenid settlements in the Ramhormoz plain in Southwest Iran were reanalyzed. The influence of geographical factors such as the presence of large rivers and fertile lands on the formation and prosperity of the settlements and the relations between sedentary, rural, and nomadic communities were studied. Also, the transformations in the settlement system, distribution, and population differences during the Achaemenid period were revealed and subsequently / mapped.

Discussion

This survey program aimed to identify and locate the Achaemenid sites in the Ramhormoz plain, to examine their interrelations, to record their characteristics through sampling and observing pottery pieces, to establish a relative chronology for them based on the typology of surface pottery collections, and final to draw cross-regional

typological comparisons with major sites in other parts of Iran, South Mesopotamia, and East Anatolia. The realization of the latter aim will have important implications for the Achaemenid archeology of southwestern Iran, altering the existing views. In light of our findings, it is possible to propose a distribution pattern for the settlements in the middle of the Ramhormoz plain as being clustered in two regions, viz. northwest and southeast, on both banks of the Ala River. The finds of primary importance from the settlements of the plain are pottery assemblages. To explore the Achaemenid pottery, they were first classified by shape, which consisted of the five groups of carinated bowls, bowls with a spherical body and a simple rim, necked jars, short-necked jars, and storage jars. This was followed by comparative studies for dating the pottery. Our observations show that the Achaemenid pottery traditions continued well into the subsequent period after the demise of the empire.

Thus, it is notable here that the materials and settlements discussed in this paper can potentially extend in date to as late as a century after the Achaemenid period. In terms of technical characteristics, the pottery splits into five groups: common, light green-slipped, red-slipped, eggshell, and painted wares.

Drawing on historical sources and archeological findings as well as the conducted studies, the villages across the plain tend to be clustered around or be related to the Susa-Persepolis trade route. The rich geography of the plain has informed the dynamics of its settlements over time. Notwithstanding the severe disturbances induced by modern settlements and agricultural and industrial activities, the identified settlement centers reveal direct or indirect link with the commercial or military routes of the Achaemenid times. In other words, their formation along the commercial routes was primarily meant to facilitate intra- and cross-regional contacts. The proximity of settlements to the royal road between Susa and Persepolis evinces the integral role the road played in the cultural interactions of the Achaemenid period. Therefore, archaeological studies directed by Esmail Yaghmai are important in detecting the remains of settlements along the royal road linking Susa to Persepolis as they reveal the characteristics of the settlement policy.

Conclusion

With the completion of the archaeological investigation in the Ramhormoz plain and the study of the findings and data obtained from this investigation, it seems that a general understanding of the cultural remains related to the Achaemenid period and the distribution of the sites of this period can be achieved to some extent. It was thus revealed that proximity to commercial roads and access to water resources and pasture were the main determinants in the distribution model of Achaemenid settlements. Rich pastures for nomads, the potential for irrigated agriculture for settlers, and access to communication routes provided advantages for both lifestyles. Therefore, the settlement pattern is more associated with roads. When the location of the settlements and their distance to each other are examined, it is seen that the frequency of settlements on the

Susa-Persepolis Royal Road is very high. Settlements are located on the road within short distances of each other, which shows that the road is a determining factor on settlements in the region due to its socio-economic advantages.

Ramhormoz plain shows that the Achaemenid settlements in this plain maintained strong intra- and cross-regional cultural and economic ties. In terms of extent, Tol-e Ishan Seyyed Shabib or Tol-e Toupi, Tape Mava, Tape Mehr Alnesa and Tape Kheyr Alnesa appear to be examples of such type of villages. With respect to the location of settlements and their distance from each other, a concentration of settlements is discernible along the Royal Road—they are clustered along this road at close intervals. This fact indicates that roads played a decisive role in the formation of regional settlements, and that the Royal Road yielded multiple economic and political advantages. In general, it is possible to say that most of the settlements in the Ramhormoz plain lie on the riparian areas or along the Royal Road from Susa to Persepolis, and judging by the pottery collections, there clearly were close interrelations between these settlements and interactions with neighboring regions. On this very basis, one may safely surmise that a local and highly advanced pottery industry prevailed in the plain during the Achaemenid period. Cross-comparisons of the surface pottery assemblages from the Ramhormoz plain with the excavated material from sites in southwestern Iran, southern Mesopotamia and eastern Anatolia indicate the presence of early, mid- and late Achaemenid ceramics, suggesting that the Achaemenid cultural horizon continued uninterrupted over the plain between 330–550 BC.

Acknowledgments

In the end, the authors consider it necessary to thank Dr. Morteza Hessari, Dr. Behrouz Omrani and Mr. Mohammad Taghi Atayi for improving the text of the article.

Observation Contribution

In this article, the archeology research and writing of the article was done by Leila Afshari and general editing by Rabia Akarso and Lily Niakan.

Conflict of Interest

The authors declare that there is no conflict of interest while observing publication ethics in referencing.

پراکندگی سکونتگاه‌های دوره هخامنشی در میانه دشت رامهرمز، خوزستان، جنوب غربی ایران

لیلا افشاری^I؛ رایعا آکارسو^{II}؛ لیلی نیاکان^{III}

نوع مقاله: پژوهشی

صص: ۲۶۱-۲۳۷

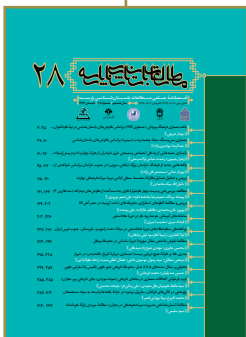
تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۳/۲۲؛ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۷/۲۰؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۷/۲۷

شناسه دیجیتال (DOI): <https://dx.doi.org/10.22034/PJAS.6.22.27>

چکیده

میانه دشت رامهرمز در سال ۱۳۹۸ ه.ش. به منظور شناسایی محوطه‌های دوره هخامنشی بررسی شد که در نتیجه آن، در ۳۶ سکونتگاه آثار فرهنگی از دوره هخامنشی شناسایی و ثبت شدند. در طی شناسایی محوطه‌های این دوره در دشت رامهرمز، به سفال‌های محلی دوره هخامنشی نیز برخورد شد که این موضوع در تپه‌داروغه مشخص‌تر است. در نتیجه بررسی‌های انجام‌شده در سال ۱۳۹۸ ه.ش. که توسط یکی از نگارندگان (لیلا افشاری) انجام شد، براساس یافته‌های باستان‌شناسی جدید، ویژگی‌های سکونتگاه‌های هخامنشی در دشت رامهرمز در جنوب غربی ایران مورد بازنگری و تحلیل مجدد قرار گرفت. در این بررسی تأثیر عوامل جغرافیایی مانند وجود رودخانه‌های بزرگ و اراضی حاصل‌خیز بر شکل‌گیری و رونق سکونتگاه‌ها مورد ارزیابی قرار گرفت؛ یافته‌های سطحی معماری نشان از روابط بین جوامع ساکن روستایی و عشایری می‌دهد. در نتیجه بررسی‌های انجام‌شده مشخص شد که نزدیکی به جاده‌های شاه‌ی باستانی و دسترسی به منابع آبی و مراتع از عوامل تعیین‌کننده در مدل توزیع سکونتگاه‌های هخامنشی در دشت رامهرمز بوده است. پژوهش حاضر در پی پاسخ به این پرسش است که، عوامل طبیعی چه تأثیری در شکل‌گیری استقرارهای هخامنشی دشت رامهرمز داشته است؟ مراتع غنی برای عشایر، قابلیت کشاورزی آبی برای ساکنان، و هم‌چنین دسترسی به مسیرهای ارتباطی، مزایایی را برای هر دو سبک زندگی فراهم نموده بود؛ بنابراین به نظر می‌رسد که الگوی استقرار بیشتر با جاده‌های تجاری-فرهنگی مرتبط بوده است. فراوانی استقرارها بر سر راه جاده شاه‌ی شوش-تخت جمشید بیشتر از مناطق دور از جاده است. سکونتگاه‌ها در مسیر جاده در فواصل کوتاهی از یک‌دیگر قرار دارند که نشان می‌دهد جاده به دلیل مزیت‌های اقتصادی-اجتماعی، عامل تعیین‌کننده‌ای بر تشکیل سکونتگاه‌های منطقه بوده است. در دوره هخامنشی سکونتگاه‌ها عمدتاً در بخش شمال غربی و جنوب شرقی دشت متمرکز بوده‌اند.

کلیدواژگان: جنوب غربی ایران، خوزستان، دشت رامهرمز، سکونتگاه، دوره هخامنشی.

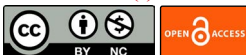

فصلنامه علمی مطالعات باستان‌شناسی پارسه
نشریه پژوهشکده باستان‌شناسی، پژوهشگاه
میراث فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران

ناشر: پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری

حق نشر متعلق به نویسنده(گان) است
و نویسنده تحت مجوز Creative Commons
Attribution License به مجله اجازه می‌دهد مقاله
چاپ شده را در سامانه به اشتراک بگذارد، منوط
بر این‌که حقوق مؤلف اثر حفظ و به انتشار اولیه
مقاله در این مجله اشاره شود.

The Author(s)

- I. دکترای تخصصی باستان‌شناسی، گروه باستان‌شناسی، دانشکده ادبیات، دانشگاه آتاتورک، ارزنوم، ترکیه (نویسنده مسئول).
- II. استادیار گروه باستان‌شناسی، دانشکده ادبیات، دانشگاه آتاتورک، ارزنوم، ترکیه
- III. استادیار گروه باستان‌شناسی دوران اسلامی، پژوهشکده باستان‌شناسی، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران.

ارجاع به مقاله: افشاری، لیلا؛ آکارسو، رایعا؛ و نیاکان، لیلی، (۱۴۰۳). «پراکندگی سکونتگاه‌های دوره هخامنشی در میانه دشت رامهرمز، خوزستان، جنوب غربی ایران». مطالعات باستان‌شناسی پارسه، ۸ (۲۸): ۲۶۱-۲۳۷. <https://dx.doi.org/10.22034/PJAS.6.22.27>
صفحه اصلی مقاله در سامانه نشریه: <https://journal.richt.ir/mbp/article-1-870-fa.html>

مقدمه

دشت رامهرمز یکی از دشت‌های کمتر شناخته‌شده خوزستان است. از میان مناطق باستانی در حوزه جنوب غرب ایران، کمترین پژوهش باستان‌شناختی در منطقه رامهرمز صورت گرفته است. این کمبود اطلاعاتی زمانی بیشتر اهمیت می‌یابد که بدانیم این دشت از دوران پیش‌اتاریخ نقش مهمی در برقراری ارتباط بین حکومت‌های مختلف جلگه و کوهستان ایفا کرده است (Alizadeh et al., 2014: 230). اطلاعات ما از حضور هخامنشیان در جنوب غرب ایران بسیار محدود است. این منطقه در هزاره اول پیش‌ازمیلاد نقش مهمی در تعاملات فرهنگی، اقتصادی و سیاسی با مناطق جغرافیایی اطراف مانند بین‌النهرین و آناتولی داشته است (Meadows, 2005: 181-210)؛ به‌طور کلی ابهامات زیادی در خصوص شناخت ویژگی‌ها و تعاملات فرهنگی منطقه در دوره هخامنشی وجود دارد. دشت رامهرمز، مرکز مطالعه میدانی ما، در ارتفاع تقریبی ۱۲۰ متر از سطح دریا واقع شده است و مساحتی حدود ۶۲۰ کیلومتر مربع را پوشش می‌دهد. منطقه رامهرمز و جغرافیای وسیع آن تا ارتفاعات شمالی خوزستان امروزی امتداد دارد. این دشت از شمال و شمال غرب به منطقه مسجدسلیمان و شوشتر، از غرب و جنوب غربی به رامشیر و اهواز، از شرق به منطقه می‌داوود و از شمال شرق به منطقه باغ‌ملک و ایذه احاطه شده است. بخش‌های شمال، شمال شرق و شمال غرب منطقه را تپه‌های سنگی و ناهموار فرا گرفته است (Alizadeh et al., 2014: 3). این منطقه با وجود قرارگرفتن در مسیر ارتباطی جاده شوش-تخت جمشید تا سال ۱۹۴۸ م. توجه باستان‌شناسان را به خود جلب نکرد. نتایج بررسی «رایت» و «کارت» در سال ۱۹۶۹ م. به اختصار نشان داد که منطقه رامهرمز در روشن نمودن ارتباطات بین حکومت‌های جلگه و مناطق پست جنوب غربی ایران امیدوارکننده است.

اهمیت منطقه با بررسی‌های سطحی انجام‌شده توسط «دونالد مک‌کاون» و کاوش‌هایی که او در تل‌گسر انجام داد، آشکارتر شد (McCown, 1954, 1949). بررسی‌های انجام‌شده توسط رایت و کارت در سال ۱۹۶۹ م. نیز به ارتباط بین مناطق پست و کوهستانی منطقه جنوب غربی ایران اشاره کرد (Wright & Carter, 2003). دشت رامهرمز به دلیل موقعیت راهبردی که از یک طرف به منطقه شوش و از طرف دیگر به پایتخت شاهنشاهی هخامنشی تخت جمشید متصل بود، همیشه منطقه‌ای مهم بوده است. دشت رامهرمز به واسطه پدیده‌های زیست‌محیطی چون: رودهای پرآب هم‌چون رود اعلاء و هم‌چنین قرارگیری بر سر راه‌های مواصلاتی مهم چون جاده شاهی شوش-تخت جمشید موجبات شکل‌گیری استقرارهای مهم را فراهم آورده است.

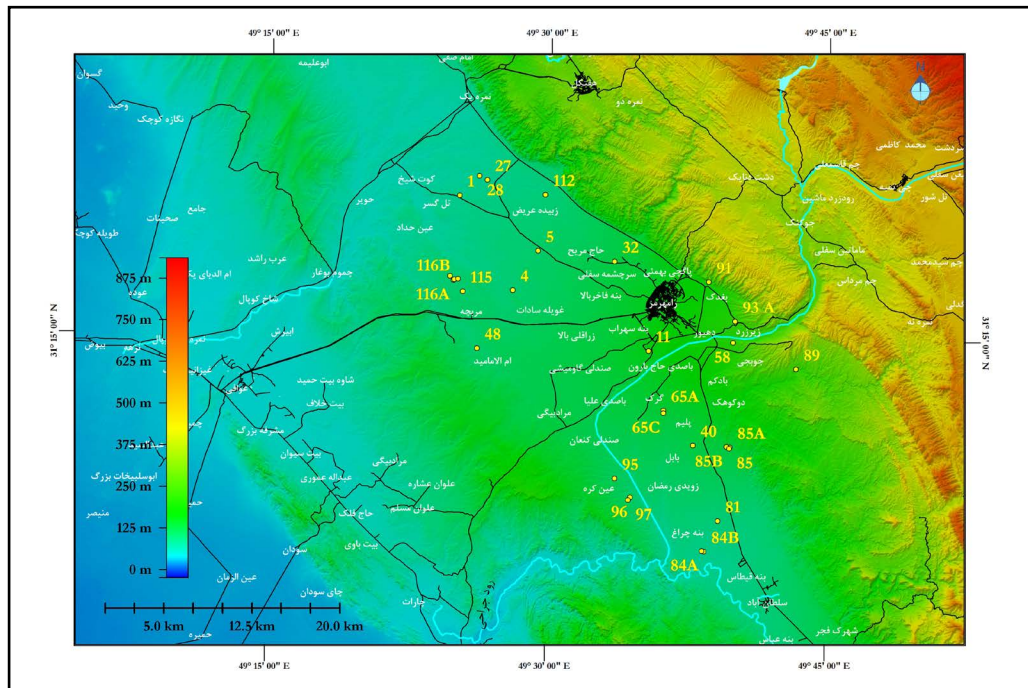
چگونگی شکل‌گیری و پراکنش استقرارها، عوامل مؤثر در مکان‌گزینی و شناخت الگوی استقراری از پرسش‌های مهمی است که این پژوهش به کمک بررسی‌های باستان‌شناختی و استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیایی (GIS) درصدد پاسخ‌گویی به آن است (نقشه ۲).

در این پژوهش که بر مبنای طرح بازنگری محوطه‌های هخامنشی دشت رامهرمز انجام گردید، کوشش شده است تا با تحلیل الگوی پراکندگی محوطه‌های دوره هخامنشی در دشت رامهرمز به یک الگوی استقراری از این دوره دست یافت. در بازسازی الگوهای مؤثر در شکل‌گیری و پراکندگی محوطه‌های هخامنشی از سه مأخذ استفاده شده است؛ یافته‌های بررسی باستان‌شناختی، اطلاعات زیست‌محیطی و منابع مکتوب تاریخی.

فضای جغرافیایی به‌عنوان بستر فعالیت‌های انسانی نقش مهمی در شکل‌دهی به این فعالیت‌ها و تعیین نوع و شکل آن‌ها دارد. از دیدگاه جغرافیایی بسیاری از تشابهات و تفاوت‌های بین جوامع، سبک‌های مختلف زندگی و معیشتی را می‌توان به کمک عوامل جغرافیایی بیان کرد. **پرسش‌ها و فرضیات پژوهش:** پژوهش حاضر در پی پاسخ به این است که عوامل طبیعی چه تأثیری در شکل‌گیری استقرارهای هخامنشی دشت رامهرمز داشته است؟ ساختار، پراکندگی و

نقشه ۱: موقعیت دشت رامهرمز (www. Google earth.com).
Map. 1: Location of the Ramhormoz Plain (Google earth.com)

نقشه ۲: پراکنندگی استقرارهای هخامنشی در دشت رامهرمز (پراکنندگی استقرارهای دوره هخامنشی بیشتر در دو بخش شمال غرب و جنوب شرق مشاهده می‌شود که تراکم محوطه‌ها در بخش جنوب شرقی دشت رامهرمز بیشتر است (افشاری، ۱۳۹۹).

Map. 2: Distribution of Achaemenid period settlements in the Ramhormoz Plain, (The dispersion of Achaemenid period settlements can be observed in the two parts of North-West and South-East, the density of the sites is higher in the southeastern part of Ramhormoz Plain) (Afshari, 2020).

وسعت این استقرارها از چه الگویی پیروی کرده است؟ موقعیت راهبردی منطقه، راه‌های مواصلاتی در شکل‌یابی استقرارهای دوره هخامنشی چه تأثیری داشته است؟ در این مطالعه، با در نظر گرفتن تعداد و وسعت محوطه‌های هخامنشی دشت رامهرمز و هم‌چنین با در نظر گرفتن شرایط جغرافیایی هم‌چون وجود مراتع، زمین‌های مستعد کشاورزی و منابع آب غنی در دشت رامهرمز و هم‌چنین

قرارگیری بر سر راه جاده مهم ارتباطی شوش به تخت جمشید، سعی بر شناخت و تحلیل الگوی پراکندگی محوطه‌های دوره هخامنشی دشت رامهرمز است.

روش پژوهش: پژوهش‌های میدانی به شکل بررسی روشمند باستان‌شناسی در حوزه فرهنگی دشت رامهرمز به شناخت محوطه‌های باستانی به صورت پیمایشی و ثبت محوطه‌های استقرار و مستندنگاری آن‌ها پرداخته و در طول بررسی تمامی داده‌های فرهنگی جمع‌آوری شده از سطح محوطه‌ها به نسبت دوره‌های فرهنگی طراحی، عکاسی، طبقه‌بندی شده‌اند. در طبقه‌بندی مجموعه مواد عواملی، از جمله جنس، نوع عناصر تزئینی و چیدمان عناصر نقشی در نظر گرفته شد و اطلاعات به دست آمده وارد نرم‌افزار اکسل (Excel) شده و آمار و فراوانی عناصر متفاوت تعیین شد. مرحله مهم دیگری از پژوهش مقایسه تطبیقی عناصر حاصل از بررسی با عناصر مشابه آن‌ها در سایر محوطه‌های حوزه فرهنگی جنوب غرب و شمال غرب ایران و دیگر مراکز فرهنگی هخامنشیان در بین‌النهرین و آناتولی بود. در این بخش با استناد و مقایسه با مواد منتشر شده از این مراکز تلاش شد تا الگویی برای پراکندگی سکونتگاه‌های دوره هخامنشی در دشت رامهرمز ارائه شود.

پیشینه پژوهش

دشت رامهرمز تا اواخر دهه ۱۹۴۸ م. توجه باستان‌شناسان را به خود جلب نکرد. پژوهش‌های باستان‌شناسی در این منطقه با بررسی و کاوش‌های دونالد مک‌کاون آغاز شد (McCown, 1954: 67-56). در دهه ۱۹۶۰ م. زمانی که تُل بُرمی، یکی از مهم‌ترین استقرارگاه‌های ایلامی در منطقه، توسط کشاورزان تخریب شد، «علی اکبر سرفراز» (کارمند مرکز باستان‌شناسی)، در این منطقه کاوش کرد، اما هرگز گزارشی از کار خود منتشر نکرد (Alizadeh, 2014: 230). بررسی دشت در سال ۱۹۶۹ م. توسط «هنری رایت» و «الیزابت کارتر» آغاز شد (Wright & Carter, 2003: 82-61): سپس در سال ۱۳۸۵ ه. ش. دشت رامهرمز بار دیگر به سرپرستی «لیلی نیاکان» و «عباس علیزاده» بررسی شد (نیاکان و علیزاده، ۱۳۸۵). پس از آن در فاصله سال‌های ۱۳۸۶-۱۳۸۸ ه. ش. بررسی‌های باستان‌شناسی در دشت رامهرمز توسط «لقمان احمدزاده» و «مهدی امیدفر» ادامه یافت (Alizadeh et al., 2014). به دلیل جامع و فراگیر نبودن بررسی‌های پیشین در دشت رامهرمز و هم‌چنین برای دستیابی به الگوی استقرار دقیق منطقه در گستره بررسی، تصمیم گرفته شد که بار دیگر دشت رامهرمز به سرپرستی یکی از نگارندگان (لیلا افشاری) در سال ۱۳۹۸ ه. ش. بررسی شود (افشاری، ۱۳۹۹).

جغرافیای دشت رامهرمز

منطقه رامهرمز و بخشی بزرگ از کوهپایه‌های شمالی آن با ارتفاع متوسط ۱۲۰ متر بالاتر از سطح دریا و مساحتی حدود ۶۲۰ کیلومتر مربع، بخشی از استان خوزستان امروزی است. حدود ۴۰ کیلومتر مربع از این جلگه در کرانه غربی رود اعلا و حدود ۲۲۰ کیلومتر مربع در کرانه شرقی این رود قرار گرفته است (نقشه ۱). این دشت از شمال و شمال غرب به مسجدسلیمان و منطقه شوشتر، از غرب و جنوب غرب به رامشیر و اهواز، از شرق به می‌داود و از شمال شرق به باغ‌ملک و ایذه محدود است (Alizadeh et al., 2014: 3). این دشت دارای اقلیمی خشک با تابستان‌های گرم و طولانی و زمستان‌های معتدل و کوتاه است (موحدی و همکاران، ۱۳۹۱: ۷۰). بخش عمده بارندگی‌ها در فصل زمستان صورت می‌گیرد و فصل تابستان کاملاً خشک است. میانگین سالانه ریزش‌های جوی در منطقه ۳۱۷ میلی‌متر در سال است که به تمامی به شکل باران بوده و بارش برف در قله‌های ارتفاعات شمالی مشاهده می‌شود. وجود چندین چشمه و رود در این منطقه، سبب کشت انواعی از فرآورده‌های کشاورزی مانند: گوجه‌فرنگی، گندم، جو، باقلا، هندوانه، انواع سبزیجات و درخت‌های

میوه مانند: انار، سیب و زردآلو شده است (روحی‌زاده و همکاران، ۱۳۸۹: ۶۴-۶۳). از مهم‌ترین این رودها می‌توان به رود اعلاء اشاره کرد که از کوه‌های سردفون و مُنگشت نزدیک استحکامات قدیمی و متروک کلات اعلاء سرچشمه می‌گیرد، مکانی که بقایای یک قلعه خان محلی در آن واقع شده و شاید این دلیلی نام‌گذاری رود باشد. این رود پس از عبور از دره‌های باریک از سمت شمال شرق وارد دشت شده و از کنار شهر رامهرمز می‌گذرد. در ۲۰ کیلومتری جنوب غرب رامهرمز، به سمت جنوب شرق تغییر جهت داده و از کنار روستاهای صندلی شیخ‌کنعان و صندلی گاومیشی گذشته و از آنجا با نام رود صندلی ادامه می‌یابد. حدود ۱۲ کیلومتری جنوب شرقی این دو روستا، این رود به رود مارون پیوسته و به سمت جنوب غربی با نام جراحی به مسیر خود ادامه می‌دهد و سرانجام به خلیج فارس می‌ریزد (Alizadeh et al., 2014: 6).

بررسی باستان‌شناسی در میانه دشت رامهرمز (اسفند سال ۱۳۹۸)

بررسی سال ۱۳۹۸ ه.ش. دربرگیرنده کل دشت رامهرمز نمی‌شود. این بررسی در محدوده میانه دشت در دو سوی رود اعلاء در مساحتی در حدود ۵۳ هزار هکتار (۵۳۰ کیلومترمربع) انجام‌گرفت و طی آن ۳۶ سکونتگاه مربوط به دوره هخامنشی شناسایی شد. هدف از این بررسی، شناسایی و تعیین موقعیت محوطه‌های هخامنشی دشت رامهرمز، بررسی ارتباط آن‌ها با یک‌دیگر و شناسایی ویژگی‌های آن‌ها براساس مشاهده و نمونه‌برداری سفال و درنهایت گاهنگاری نسبی هر یک از آن‌ها براساس گونه‌شناسی نمونه‌های سفال و مقایسه گونه‌شناختی آن‌ها با محوطه‌های شاخص در دیگر مناطق ایران، بین‌النهرین جنوبی و آناتولی شرقی صورت گرفته است. دستیابی به این نتیجه در باستان‌شناسی دوره هخامنشی منطقه جنوب غرب ایران مهم است و دیدگاه‌های رایج را تغییر خواهد داد. با توجه به تحقیقات انجام‌شده، می‌توان پیشنهاد داد که الگوی پراکندگی استقرارگاه‌ها در میانه دشت رامهرمز به صورت خوشه‌ای در دو منطقه شمال غربی و جنوب شرقی در دو سوی رود اعلاء شکل گرفته است. در جدول ۱، اطلاعات پایه برای هر محوطه ذکر شده است (جدول ۱، تصویر ۱-۴، نقشه ۲).

مهم‌ترین یافته‌های به دست آمده از بررسی محوطه‌های دشت رامهرمز داده‌های سفالی است. برای مطالعه سفال‌های دوره هخامنشی، ابتدا آن‌ها را براساس شکل طبقه‌بندی گردید که شامل پنج گروه: کاسه‌های زورقی شکل، کاسه‌ها با بدنه کروی و لبه ساده، کوزه‌های گردن دار، کوزه‌های گردن کوتاه و خمه‌های آذوقه را شامل می‌شود. در این مرحله، مطالعات تطبیقی برای تاریخ‌گذاری سفال‌ها انجام شد. مطالعات انجام‌گرفته نشان می‌دهند که سنت‌های سفالگری دوره هخامنشی تا مدتی پس از پایان این دوره هم تداوم یافته است؛ بنابراین همین‌جا لازم به ذکر است که مواد و استقرارگاه‌های معرفی‌شده در این پژوهش بالقوه می‌تواند در برگیرنده محدوده زمانی تا یک سده بعد از دوره هخامنشی را هم دربر بگیرد. سفال‌ها از لحاظ خصوصیات فنی به پنج گروه سفال معمولی، گونه سفال با پوشش سبز روشن، سفال با پوشش قرمز سفال پوست تخم مرغی و سفال منقوش تقسیم می‌شوند (لوح ۱ و ۲).

تحلیل پراکندگی سکونتگاه‌های دوره هخامنشی در میانه دشت رامهرمز-خوزستان

در رویکرد باستان‌شناسی چشم‌انداز و تحلیل الگوی استقرار به تعامل انسان با محیط پرداخته می‌شود و جوامع انسانی و جغرافیای طبیعی را از عوامل شکل‌گیری چشم‌انداز معرفی می‌کنند. به لحاظ نظری، الگوهای استقراری با تأثیر پذیرفتن از محیط طبیعی شکل می‌گیرند؛ به همین جهت در تحلیل‌های مکانی، رابطه میان استقرارها و متغیرهای زیست‌محیطی، هم‌چون: نوع خاک، ارتفاع از سطح دریا، فاصله نسبت به منابع آبی، شیب زمین، پوشش گیاهی و رژیم‌های اقلیمی و

جدول ۱: محوطه‌های دوره هخامنشی در دشت رامهرمز (افشاری، ۱۳۹۹).

Tab. 1: Achaemenid period sites in Ramhormoz plain (Afshari, 2021).

ردیف	نام محوطه	کد محوطه	ارتفاع از سطح دریا	نزدیک‌ترین روستا	مساحت به هکتار	مختصات جغرافیایی
۱	ثل گبیر	RH001	55	روستای گسر	۱۲٫۸	E 34 96 48 N 34 70 416
۲	ثل غویله	RH004	350	غویله سادات	۸٫۶	E 35 41 54 N 34 62 351
۳	ثل ایشان گزو	RH005	243	زبیده عریض	۳٫۶	E 35 63 25 N 34 65 691
۴	ثل بُرمی	RH011	158	روستای برمی	۱۸	E 36 57 37 N 34 57 164
۵	چهارپیر	RH024	103	مریچه	۱۵٫۶	E 34 94 02 N 34 64 276
۶	عریض احمدی	RH027	68	عریض احمدی	۱٫۶	E 35 20 01 N 34 71 733
۷	تپه چمرجی یا چم هندوانه	RH028	77	عریض احمدی	۱٫۶	E 35 13 30 N 34 72 098
۸	ثل عباس	RH032	136	بایمان عریض	۲٫۳	E 36 28 67 N 34 64 791
۹	ثل ماوا	RH040	126	رستم‌آباد	۰٫۹	E 36 95 23 N 34 49 099
۱۰	ثل مختاری	RH045	90	مریچه	۱٫۷	E 34 87 89 N 34 63 559
۱۱	تپه قراول	RH048	96	ام‌الامامید	۱٫۳	E 35 10 97 N 34 57 411
۱۲	جوبجی	RH058	215	جوبجی	۶۲٫۲	E 37 29 45 N 34 57 852
۱۳	تپه مهرالنساء	RH065A	123	گرک	۱٫۱	E 36 69 98 N 34 52 083
۱۴	تپه خیرالنساء	RH065C	131	لپویی	۱٫۴	E 36 70 04 N 34 51 856
۱۵	ثل ایشان سیدشیبیب یا ثل تویی	RH071	120	زویدی مغامز	۲٫۶	E 36 55 71 N 34 46 874
۱۶	ثل گبوچم	RH077C	87	چم‌هاشم‌دهقان	۳٫۶	E 36 75 34 N 34 42 087
۱۷	تپه ایشان امبریج یا تپه سلسبیل	RH081	90	بنه چراغ	۲٫۱	E 37 16 27 N 34 42 667
۱۸	ثل گبیر الف	RH084A	98	خافور	۸٫۷	E 37 02 54 N 34 40 124
۱۹	ثل گبیر ب	RH084B	84	خافور	۰٫۲	E 37 04 32 N 34 40 067
۲۰	ثل سوز یا ثل ریگی	RH085	154	رستم‌آباد	۳٫۸	E 37 25 91 N 34 48 843
۲۱	ثل ریگی الف	RH085A	138	رستم‌آباد	۳٫۷	E 37 26 84 N 34 48 946
۲۲	ثل ریگی ب	RH085B	143	رستم‌آباد	۰٫۷	E 37 23 76 N 34 48 973
۲۳	قلعه سفید	RH086	208	جوبجی	۱۰٫۲	E 37 48 63 N 34 54 951
۲۴	آب محک	RH089	237	جوبجی	۱٫۸	E 37 83 23 N 34 55 596
۲۵	پاچه کوه	RH091	193	بغدک	۱٫۴	E 37 08 81 N 34 63 031
۲۶	ثل گورپیازی / پیوزی	RH093A	223	امیرچراغعلی	۱٫۱	E 37 31 15 N 34 59 678
۲۷	چهارطاقی / چهارطاق	RH093B	231	زیر زد	۱٫۱	E 37 33 47 E; 3459653
۲۸	عین کره	RH095	103	روستای عین کره	۱۰٫۲	E 36 28 40 N 34 46 298
۲۹	تپه بلبل	RH096	109	دیمه شکرالله	۰٫۵	E 36 41 61 N 34 44 679
۳۰	دیمه سادات	RH097	99	دیمه سادات	۴٫۱	E 36 39 87 N 34 44 468
۳۱	ثل کابید	RH104	96	بُنه سهراب	۰٫۶	E 36 63 71 N 34 59 444
۳۲	شیفه	RH112	89	روستای شیفه	۰٫۴	E 35 69 42 N 34 70 474
۳۳	ثل منتر	RH115	92	مریچه	۵٫۶	E 34 98 86 N 34 62 254
۳۴	ثل کویری	RH116A	97	مریچه	۱٫۸	E 34 90 89 N 34 63 212
۳۵	ثل کرمی ب	RH116B	97	مریچه	۱٫۱	E 34 91 68 N 34 63 270
۳۶	ثل کرمی پ	RH116C	97	مریچه	۰٫۴	E 34 94 83 N 34 63 330

تصویر ۱: عکس ماهواره‌ای تُل ماوا (www. Google earth.com).
 Fig. 1: Satellite photo of Tol-e Mava (www. Google earth.com).

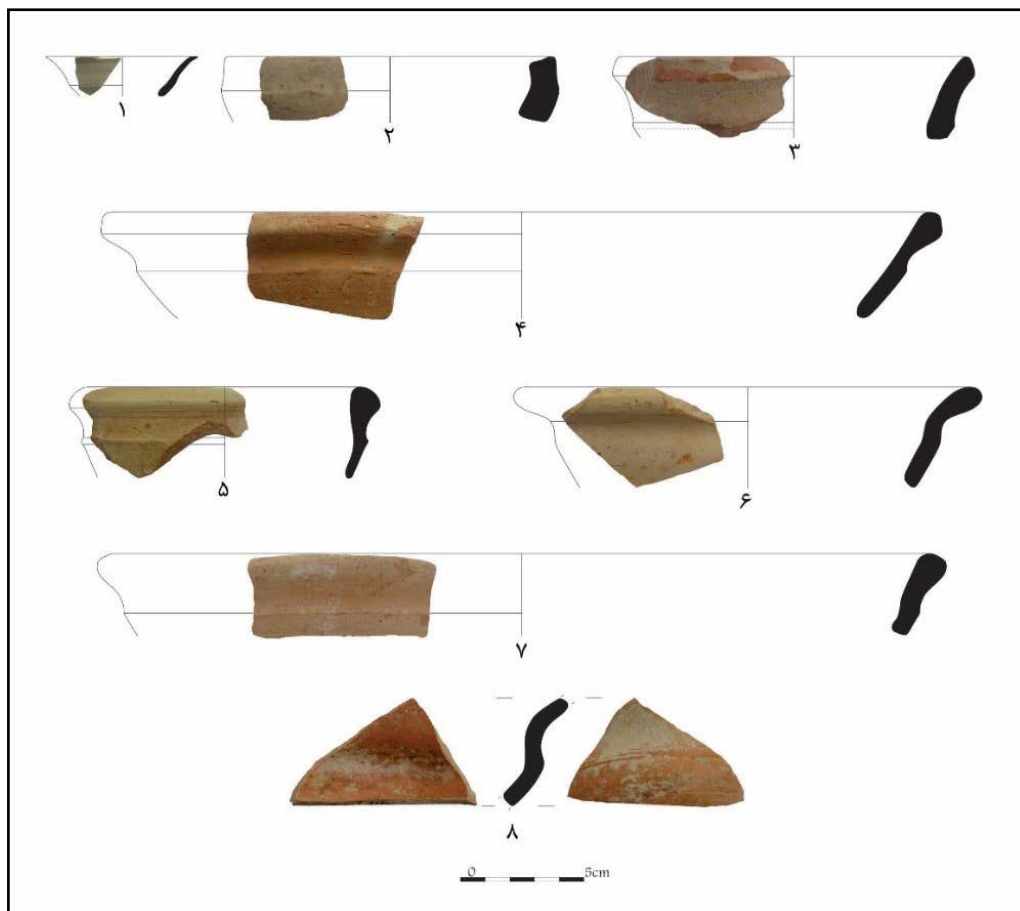
تصویر ۲: تُل ماوا، دید از جنوب (افشاری، ۱۳۹۹).
 Fig. 2: Tol-e Mava, view from the south (Afshari, 2021).

تصویر ۳: عکس ماهواره‌ای از تُل گیوچم (www. Google earth.com).
 Fig. 3: Satellite photo of Tol-e Gapu Cham (www. Google earth.com).

تصویر ۴: تل گپوچم، دید از غرب (افشاری، ۱۳۹۹).
 Fig. 4: Tol-e Gapu Cham, view from the west (Afshari, 2021).

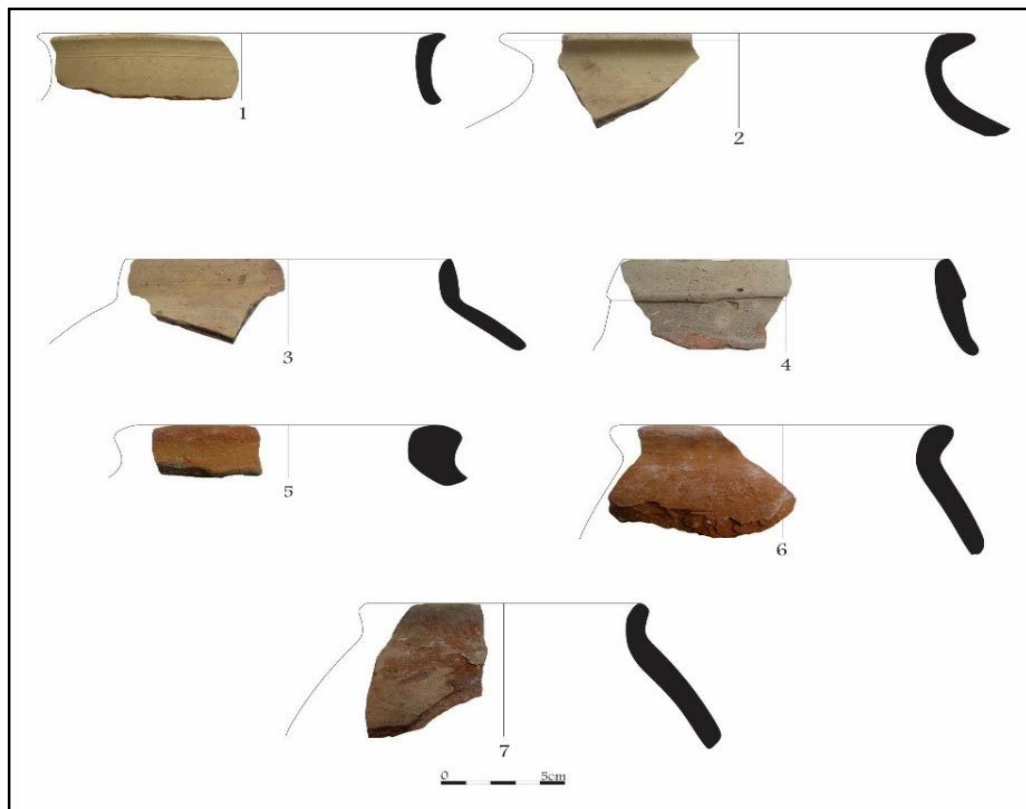

لوح ۱: نمونه‌هایی از گونه سفال‌های شاخص دوره هخامنشی دشت رامهرمز، کاسه‌های زورقی شکل (افشاری، ۱۳۹۹).
 Plate 1: Achaemenid carinated bowls from the Ramhormoz Plain (Afshari, 2021).

جدول ۲: ویژگی‌های فنی نمونه سفال‌های دوره هخامنشی از دشت رامهرمز (افشاری، ۱۳۹۹).

Tab. 2: Technical characteristics of the Achaemenid Carinated bowls from the Ramhormoz Plain (Afshari, 2021).

شماره سفال	کد محوطه	نام محوطه	فرم	توصیف	ارجاع
۱	۶۵۸	مهرالنساء	کاسه زورقی	معمولی، خمیره نخودی، آمیزه شن و ماسه، پخت کافی، چرخ‌ساز.	Delougaz & Kantor, 1996: Plate 74, no. A., Şenyurt, Kamiş & Akçay, 2011: Tip 6.3., no. 193, Özfrat, 2019: Resim 10, no. 11
۲	۶۵۸	مهرالنساء	کاسه زورقی	معمولی، خمیره نخودی، آمیزه شن و ماسه، پخت کافی، چرخ‌ساز.	Abedi et al., 2014: fig. 59, no. 1, Şenyurt & Ekmen, 2005: Tip 1.8., no. 1, Şenyurt, Kamiş & Akçay, 2011: Tip 1.3., no. 17
۳	۰۷۷C	تل گیوچم	کاسه زورقی	معمولی، خمیره نارنجی، پوشش گلی سبز روشن، آمیزه شن و ماسه، پخت کافی، چرخ‌ساز.	-
۴	۰۲۸	چمرچی	کاسه زورقی	معمولی، خمیره نارنجی، پوشش گلی سبز روشن، آمیزه شن و ماسه، دانه‌های سفید و کاه ریز، پخت کافی، چرخ‌ساز.	Kalkan, 2008: levha I, no. 2
۵	۰۳۲	تل عباس	کاسه زورقی	معمولی، خمیره نارنجی، پوشش گلی سبز روشن، آمیزه شن و ماسه، پخت کافی، چرخ‌ساز.	عطایی، ۱۳۸۴: شکل ۱۳، شماره ۲۲ Summers, 1993: fig. 9, no. 8 Şenyurt, Kamiş & Akçay, 2011: Tip 3.4., no. 74
۶	۰۳۲	تل عباس	کاسه زورقی	معمولی، خمیره نارنجی، پوشش گلی سبز روشن، آمیزه شن و ماسه، پخت کافی، چرخ‌ساز.	عطایی، ۱۳۸۴: شکل ۱۳، شماره ۱۳؛ شکل ۱۴، شماره ۸ Delougaz & Kantor, 1996: Plate 74, no. 1, Şenyurt & Ekmen, 2005: Tip 1.20., no. 7, YiğitPaşa, 2016: levha 18, no. 1, Kalkan, 2008: levha I, no. 2
۷	۰۸۵	تل ریگی (تل سوز)	کاسه زورقی	معمولی، خمیره نارنجی، پوشش گلی سبز روشن، آمیزه شن، ماسه و کاه ریز، پخت کافی، چرخ‌ساز.	Şenyurt & Ekmen, 2005
۸	۰۵۸	جوبچی	کاسه زورقی	ظریف، خمیره نخودی، پوشش گلی قرمز، آمیزه شن و ماسه، پخت کافی، چرخ‌ساز	Weeks et al., 2009: fig. 3.132, no. TNP 2215, Kalkan, 2013: Abb. 5, no. 13,25

لوح ۲: نمونه‌هایی از گونه سفال‌های شاخص دوره هخامنشی دشت رامهرمز، کوزه‌های گردن کوتاه (افشاری، ۱۳۹۹).

Plate 2: Achaemenid short-necked jars from the Ramhormoz Plain (Afshari, 2021).

جدول ۳: ویژگی‌های فنی نمونه سفال‌های دوره هخامنشی از دشت رامهرمز (افشاری، ۱۳۹۹).

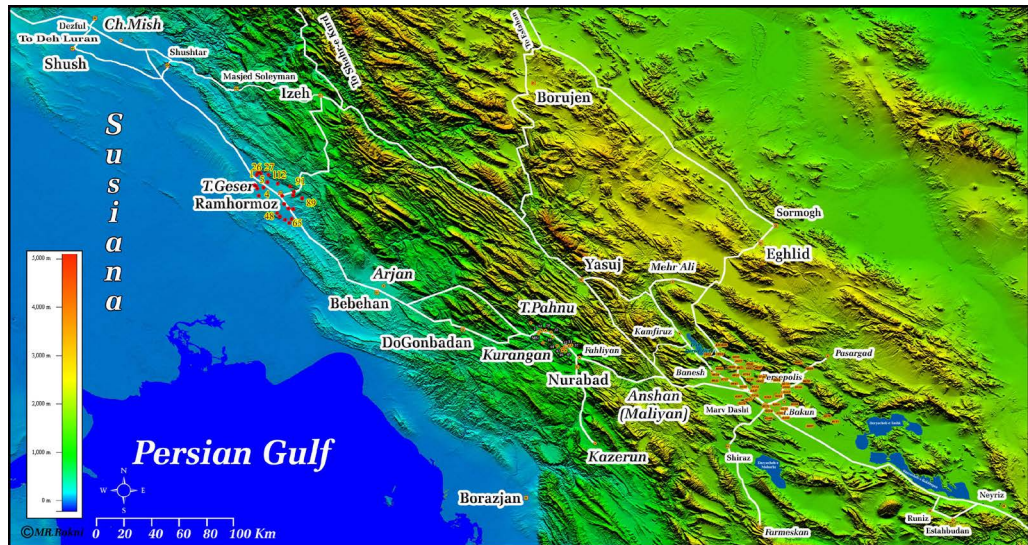
Tab. 3: Technical characteristics of Achaemenid short-necked jars from the Ramhormoz Plain (Afshari, 2021).

شماره سفال	کد محوطه	نام محوطه	فرم	توصیف	ارجاع
۱	۰۹۶	بلیبل	کوزه گردن کوتاه	بافت معمولی، خمیره نارنجی، سطح بیرون پوشش گلی سبز روشن، آمیزه شن و ماسه، پخت کافی، چرخ‌ساز.	عطایی، ۱۳۸۴: شکل ۱۷، شماره ۶
۲	۰۹۱	پاچه‌کوه	کوزه گردن کوتاه	بافت معمولی، خمیره نارنجی، پوشش گلی سبز روشن، آمیزه شن و ماسه و کاه ریز، پخت کافی، چرخ‌ساز.	Fuensanta & charvat, 2013: Tasvire 6, No. B Kalkan, 2008: levha XI, No. 4
۳	۰۱۱	نریمی	کوزه گردن کوتاه	بافت معمولی، خمیره خاکستری پررنگ، پوشش گلی سبز روشن، آمیزه شن و ماسه و دانه‌های سفید، پخت کافی، چرخ‌ساز.	Summers & Burney, 2012: Fig 17, No. 27
۴	۰۱۱	نریمی	کوزه گردن کوتاه	بافت معمولی، خمیره نارنجی، پوشش گلی سبز روشن، آمیزه شن و ماسه و کاه ریز، پخت کافی، چرخ‌ساز.	عطایی، ۱۳۸۳: لوح ۴۹، شماره ۱۲
۵	۰۲۸	چمرچی	کوزه گردن کوتاه	سطح درون بافت معمولی، سطح بیرون بافت خشن، خمیره نارنجی، آمیزه شن و ماسه و دانه‌های سفید، پخت کافی، چرخ‌ساز.	Miroschedji, 1987: Figure 15, No. 7
۶	۰۸۴B	تل‌گیرب	کوزه گردن کوتاه	بافت معمولی، خمیره نارنجی پررنگ، آمیزه شن و ماسه و دانه‌های سفید، پخت کافی، چرخ‌ساز.	Summers & Burney, 2012: Fig 8, No. 7, Özfrat, 2019: Resim. 10, No. 13, Yılmaz & Karaosmanoğlu, 2019: Fig 2, No. 14 Woolley, 1962: Plate 47, No. 118
۷	۰۸۴ B	تل‌گیرب	کوزه گردن کوتاه	بافت معمولی، خمیره نارنجی پررنگ، آمیزه شن و ماسه و دانه‌های سفید، پخت کافی، چرخ‌ساز.	Summers & Burney, 2012: Fig 8, No. 7, YiğitPaşa, 2016: levha 27, No. 1, Özfrat, 2019: Resim. 10, No. 10, Şenyurt, Kamış & Akçay, 2011: Tip 12.8., No. 295

رطوبتی مورد توجه قرار می‌گیرند (مهرآفرین و وثوق بابایی، ۱۳۹۸: ۶۵). در تحلیل الگوهای استقرار یکی از مدل‌های به‌کار رفته الگوی توزیع محوطه‌ها است که معمولاً براساس متغیرهای محیطی و همچنین در نظر گرفتن ویژگی‌های باستان‌شناختی مانند: وسعت محوطه‌ها، فواصل میان آن‌ها و موقعیت آن‌ها نسبت به یک‌دیگر است. بر این اساس، می‌توان گفت که توزیع استقرارهای دوره هخامنشی در دشت رامهرمز به صورت خوشه‌ای در دو منطقه شمال غربی و جنوب شرقی در دو سوی رود اعلی شکل گرفته‌اند (نقشه ۹).

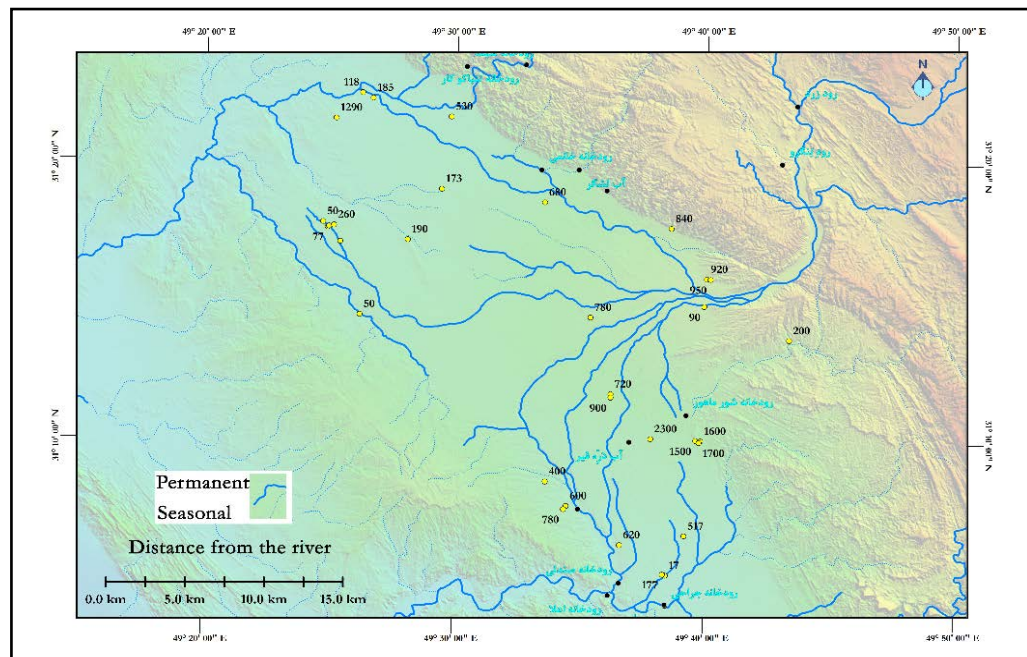
در این متغیرهای مختلف جهت مشخص نمودن مدل پراکندگی سکونتگاه‌های هخامنشی با توجه به هدف پژوهش و چگونگی شکل‌گیری و ادامه سکونتگاه‌های دشت رامهرمز با استفاده از تحلیل‌های محیطی (به تحلیل‌ها در ادامه پرداخته می‌شود) و نرم‌افزار Arc GIS مورد بررسی قرار گرفت. در نتیجه بررسی‌های انجام شده، مشخص گردید که نزدیکی به جاده‌های تجاری و دسترسی به منابع آبی و مرتع از مهم‌ترین این عوامل هستند. استقرار در مناطقی با پوشش مرتعی غنی برای عشایر منطقه، زندگی در مکانی با قابلیت کشاورزی آبی برای کشاورزی و جوامع روستایی و دسترسی به راه‌های ارتباطی برای هر دو سبک زندگی مفید بود. کنترل سیاسی-اجتماعی و الگوی استقرار سازماندهی شده توسط قدرت سیاسی مرکزی در دوره ایلام متأخر در دوره هخامنشیان نیز ادامه یافت؛ بنابراین، به نظر می‌رسد الگوی چیدمان استقرارها در این منطقه بیشتر مرتبط با نیاز به جاده‌ها باشد تا نزدیکی به منابع آبی (نقشه ۳).

طبیعتاً تحلیل الگوهای استقرارگاهی با اطلاعات فعلی سودمندتر بوده و تصویر بازسازی شده از دشت در دوره هخامنشی به واقعیت آن نزدیک‌تر خواهد بود. این تعداد از استقرارگاه نشان می‌دهند که این دشت یکی از مناطق آباد و پررونق خوزستان در دوره هخامنشی بوده است. طبق اطلاعات موجود، رامهرمز پرجمعیت‌ترین منطقه در خوزستان بوده است. مقایسه تعداد محوطه‌های دوره هخامنشی این دشت با میان‌آب شوشتر (مقدم، ۱۳۸۴: ۱۶۴-۱۴۳، نقشه ۹)، شوشان (ونکه، ۱۳۸۲:

نقشه ۳: موقعیت سکونتگاه‌ها در مسیر جاده‌های اصلی (موقعیت استقرارهای هخامنشی دشت رامهرمز نسبت به مسیر جاده شاه‌ی شوش به تخت جمشید) (افشاری، ۱۳۹۹).

Map. 3: The location of the settlements along the main roads (the location of the Achaemenid settlements in the Ramhormoz plain in relation to the route of the Royal Road from Susa to Persepolis), (Afshari, 2021).

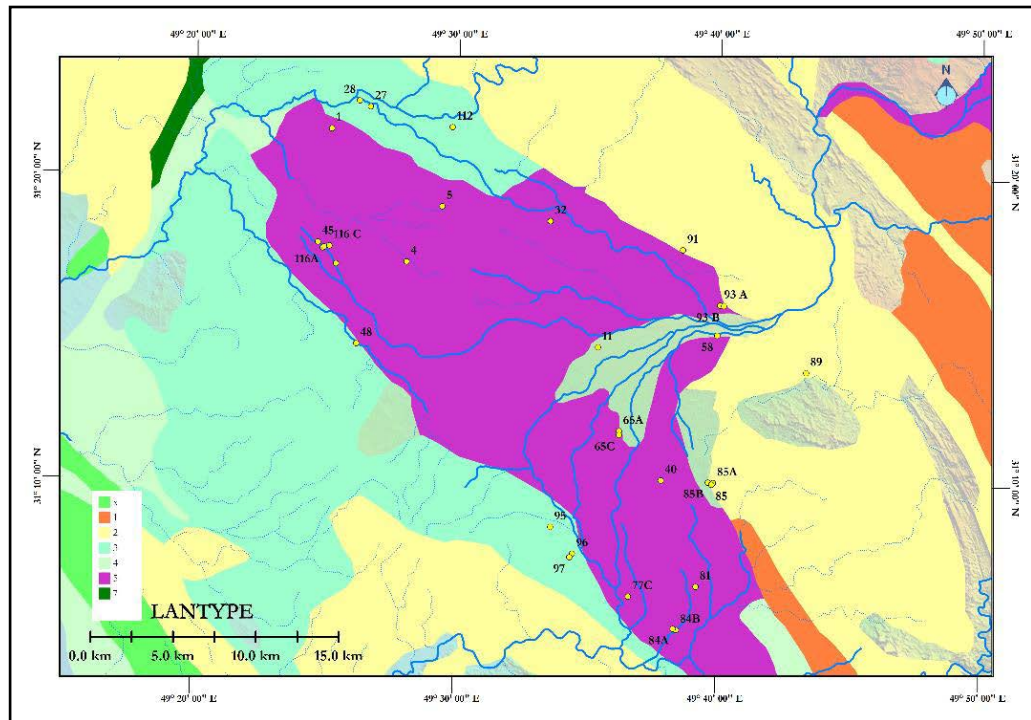
نقشه ۴: موقعیت سکونتگاه‌ها براساس منابع آب (مهم‌ترین عامل شکل‌گیری محوطه‌های باستانی، دسترسی آسان آن‌ها به منابع آبی بوده است. آب همواره نقشی تعیین‌کننده در حیات بشری داشته است و بدون آن زندگی روزمره دچار بحران شده و احساس آرامش و امنیت از جامعه گرفته می‌شود. امروزه ابداع سیستم‌های مدرن آبرسانی باعث شده است که استقرارهای انسانی حتی در فواصل دورتری از منابع آبی هم شکل بگیرد، اما با توجه به توان و امکانات محدود گذشتگان، می‌توان گفت که در دوران باستان دسترسی به آب مهم‌ترین عامل شکل‌گیری محوطه‌های باستانی بوده است) (افشاری، ۱۳۹۹).

Map. 4: Location of settlements based on water sources (The most important factor in the formation of ancient sites was their easy access to water sources). Water has always played a decisive role in human life, and without it, daily life would be in crisis and the feeling of peace and security would be taken away from the society. Nowadays, the invention of modern water supply systems has caused human settlements to take shape even at far distances from water sources. But due to the limited power and possibilities of the past, it can be said that in ancient times, access to water was the most important factor in the formation of ancient sites (Afshari, 2021).

De Miroschedji, ۴۹۷-۵۶۲)، دهلران (زیدی، ۱۳۹۱) و دشت پتک-امامزاده عباس (De Miroschedji, 1981: 174, tab 2, fig. 60) نشان از برتری عددی محسوسی دارد؛ البته باید به این تصویر با احتیاط برخورد نمود؛ زیرا به عنوان مثال، دشت شوشان در زمانی بررسی شده که شناخت درستی از سنت‌های بومی سفالگری در خوزستان در دست نبود. به همین علت، ضروری است تا این دشت‌ها بار دیگر با توجه به روش‌های جدید و با عنایت به گونه‌های بومی بررسی شوند.

نشانه‌های تعامل بین این منطقه و نواحی فرهنگی جنوب غربی ایران، جنوب بین‌النهرین و شرق آناتولی در داده‌های باستان‌شناسی و از طریق شکل و تزئینات سفالی مشهود است. در ادامه، الگوی استقرار دشت رامهرمز در دوره هخامنشی با استفاده از نرم‌افزار ArcGIS تحلیل شده است. فاصله سکونتگاه‌ها تا جاده‌ها، موقعیت آن‌ها تا منابع آب، موقعیت آن‌ها از سطح دریا، کاربری زمین، موقعیت مکانی با توجه به پوشش گیاهی منطقه و فاصله و موقعیت سکونتگاه‌ها از یک‌دیگر، از جمله متغیرهای در نظر گرفته شده در تحلیل الگوی استقرار این دشت در دوره هخامنشی است. دشت رامهرمز از نظر راهبردی بر سر راه مسیرهای ارتباطی مهم از جمله راه ارتباطی شوش به تخت جمشید و نواحی غربی شاهنشاهی هخامنشی مانند بین‌النهرین و آناتولی قرار داشته است. در نتیجه مطالعات باستان‌شناسی انجام شده در بخش جاده شاهی شوش به تخت جمشید، بقایایی از ساختمان‌هایی که برای خدمات‌رسانی به مسافران در نظر گرفته شده بود، کشف شده است. جاده شاهی شوش به تخت جمشید راه ارتباطی مهمی مابین دشت رامهرمز، تخت جمشید، شوش و بخش‌های غربی شاهنشاهی هخامنشی بوده است (یغمایی، ۱۳۹۵)؛ همان‌طور که «هاید ماری کخ» اشاره می‌کند، این سکونتگاه‌ها روابط اقتصادی را با کاروان‌هایی که از جاده سلطنتی عبور می‌کردند، فراهم می‌کرده است. این امر باعث شد تا دشت از نظر اقتصادی پیشرفت کند و رونق یابد (کخ، ۱۳۷۹: ۸۳)؛ به عبارت دیگر، مهم‌ترین عاملی که دشت رامهرمز را در دوره هخامنشی مورد توجه قرار داد، قرار گرفتن آن در مسیر جاده سلطنتی شوش-تخت جمشید بود (Graf, 1994: 171-172)؛ در واقع، دشت رامهرمز با وسعت وسیع و راه‌های طبیعی، قابلیت ایجاد فرصت‌های ارتباطی در داخل و خارج منطقه را داشته است (Imanpour, 2010: 87-99). علاوه بر این، منابع آب همواره نقش قطعی در شکل‌گیری سکونتگاه‌ها داشته است. سکونتگاه‌هایی که در کنار رودخانه‌های دائمی یا فصلی ایجاد شده‌اند، الگوی سکونت و پراکندگی منطقه را نشان می‌دهند. دشت رامهرمز دارای منابع آب زیرزمینی گسترده و هم‌چنین منابع آب سطحی متعددی مانند رودخانه‌ها و چشمه‌ها است (نقشه ۴). نقطه کانونی مدل استقرار که بر پراکندگی مناطق در دشت رامهرمز از دوره پیش از تاریخ تا پایان دوران اسلامی غالب بود، دسترسی آسان به منابع آب، از جمله چشمه‌ها و رودخانه‌هایی است که در این دشت سرازیر می‌شوند. خاک‌های حاصل خیز و مراتع غنی در این منطقه پاسخ‌گوی نیازهای اقتصادی جوامع بود (Alizadeh et al., 2014). هم‌چنین، جاده‌های راهبردی که از این منطقه عبور می‌کرده نیز امکان شکل‌گیری سکونتگاه‌های تجاری محور را فراهم کرده است. در کنار این عوامل رابطه نزدیکی بین میزان بارندگی، ویژگی‌های گیاهی، جانوری و ارتفاع سکونتگاه‌ها وجود داشته که در نتیجه بر سبک زندگی این جوامع تأثیر گذاشته است (نقشه ۵).

در میانه دشت رامهرمز مشاهده می‌شود که بیشتر سکونتگاه‌ها در دوره هخامنشی در قسمت‌های شمال غربی و جنوب شرقی برای بهره‌برداری از زمین‌های زراعی و دسترسی به راه‌های اصلی شکل گرفته است. علاوه بر این، سکونتگاه‌هایی نیز که در نواحی مرتفع شکل گرفته، احتمالاً شرایط مساعدی برای دامداری، باغداری و زندگی کشاورزی فراهم بوده است. هم‌چنین به نظر می‌رسد سکونتگاه‌های شکل گرفته در ارتفاعات بالاتر، برای محافظت از مسیرهای تجاری و تأمین تدارکات برای مسافران ایجاد شده‌اند.

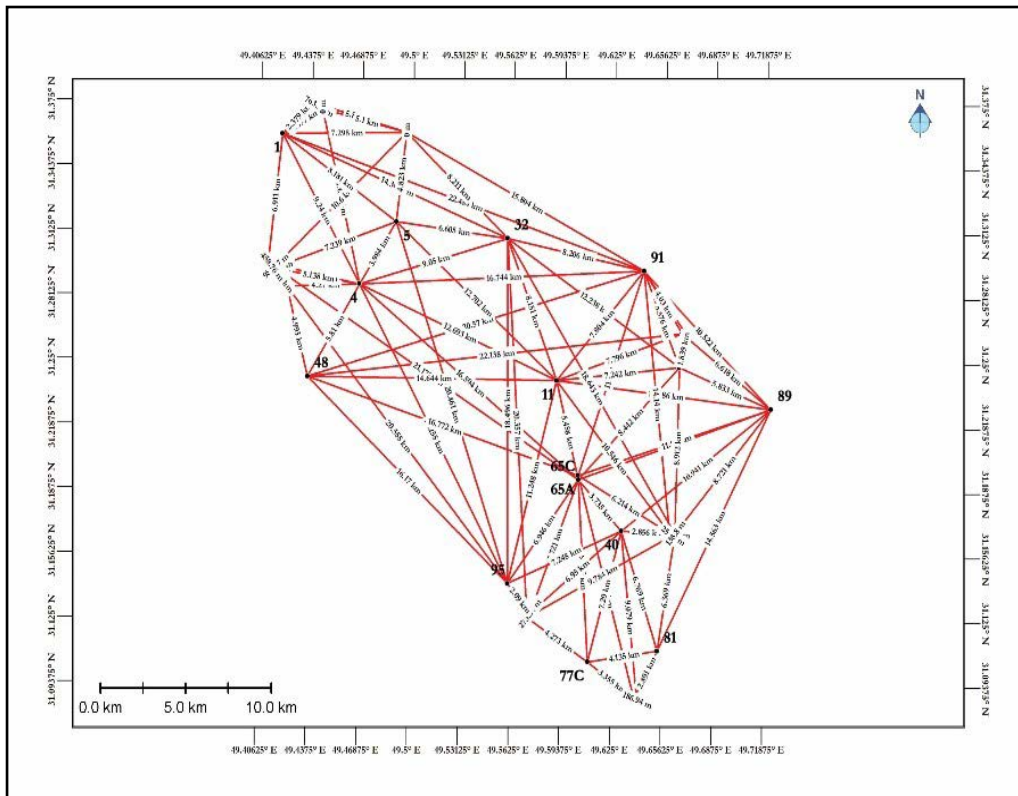
نقشه ۵: فاصله سکونتگاه‌ها براساس نوع اراضی (در این نقشه رنگ سبز زمین‌های بایر و شورزار است، بخش‌های مشخص‌شده با رنگ ارغوانی خاک‌های حاصل‌خیز است، که همان‌گونه که در نقشه مشخص است، بیشترین محوطه‌های شناسایی‌شده از دوره هخامنشی دشت رامهرمز در این قسمت قرار دارند. بخش‌های مشخص‌شده با رنگ کرم، مخروط‌افکنه‌ها هستند) (افشاری، ۱۳۹۹).

Map. 5: The distance of the settlements based on the type of land (in this map, the green color is barren and salty land, the parts marked with purple color are fertile soils, which is the same as shown in the map, most of the areas identified from Achaemenid period of Ramhormoz plain are located in this part. The parts marked with cream color are the alluvial cones (Afshari, 2021).

منطقه تحقیقاتی این پژوهش به دلیل دسترسی فراوان به منابع آبی، منابع غنی مرتعی و زمین‌های زراعی در بیشتر نقاط دارای قابلیت کشاورزی است. درمورد متغیر کاربری اراضی می‌توان گفت که استقرار در دو الگوی غالب یکی در اراضی جلگه‌ای و آبی، و دیگری در مناطق مرتفع با پوشش مرتعی غنی برای دام اتفاق افتاده است. این نشان می‌دهد که سیاست سکونتگاهی در دوره هخامنشی نه تنها بر دامداری و کشاورزی روستایی که سبک زندگی سنتی غالب منطقه بود متمرکز شد، بلکه از طریق کشاورزی سازمان‌یافته نیز رشد و گسترش یافت.

به‌طورکلی می‌توان گفت که همه سکونتگاه‌های هخامنشی در دشت رامهرمز در ارتباط با یک‌دیگر بوده‌اند. در نتیجه بررسی‌های به‌عمل‌آمده مشخص گردید که وجود استقرارها با ابعاد کوچک تعامل بین دیگر استقرارها با ابعاد بزرگ‌تر را تسهیل می‌کرده است (نقشه ۶ و ۷)، که البته این نوع سازش‌پذیری میان استقرارها به آن‌ها امکان برقراری ارتباط قوی‌تری را ایجاد می‌کرده است. ارزیابی مقایسه‌ای سفال‌های به‌دست‌آمده از سکونتگاه‌های دشت رامهرمز، این نتیجه را تأیید می‌کند.

همان‌طور که پیش‌تر ذکر شد، یکی از عوامل مهم در تحلیل سکونتگاه‌های دشت رامهرمز نزدیکی به منابع طبیعی و راه‌های تجاری ایجاد شده است که این وضعیت شرایط را برای شکل‌گیری تعاملات فرهنگی مهم در دشت فراهم کرده است. از دیگر عوامل مهم در تحلیل سکونتگاه‌ها وسعت آن‌هاست. این شاخص، اجازه می‌دهد تا اهمیت منطقه و جمعیت آن را در زمان‌های مختلف به‌طور تقریبی پیش‌بینی گردد؛ با این حال، تعیین گسترش دوره‌ای یک سکونت صرفاً

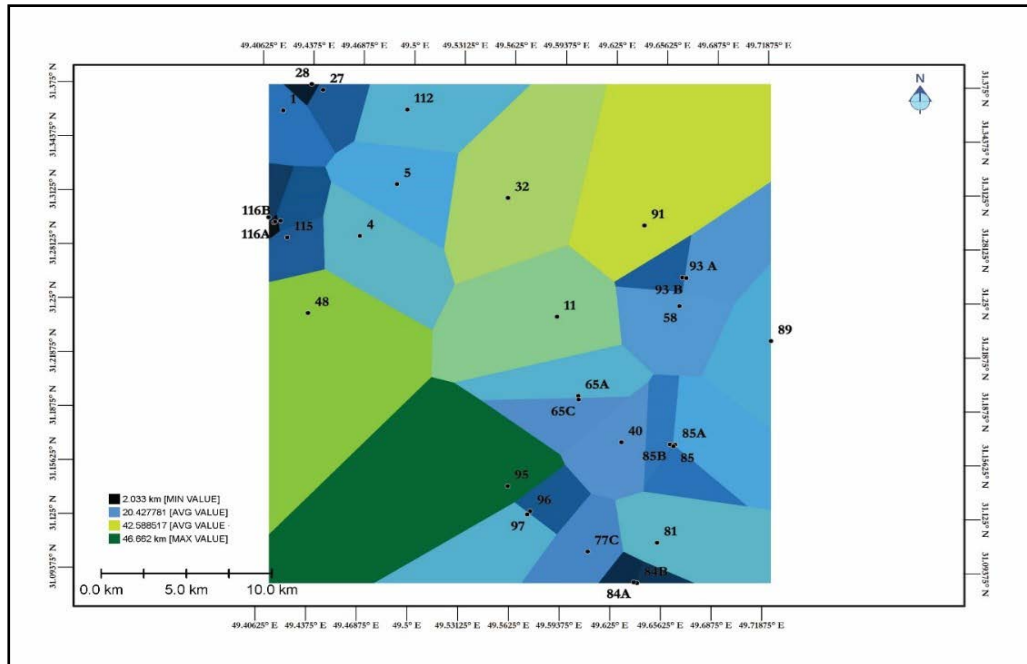

نقشه ۶: فاصله سکونتگاه‌ها از شبکه جاده‌ای (استقرارهای منطقه در بیشتر نقاط دقیقاً از طریق همین راه‌های مواصلاتی در ارتباط بوده‌اند)، (افشاری، ۱۳۹۹).

Map. 6: The distance of the settlements from the road network (the settlements of the region were connected in most places exactly through these transportation ways), (Afshari, 2021).

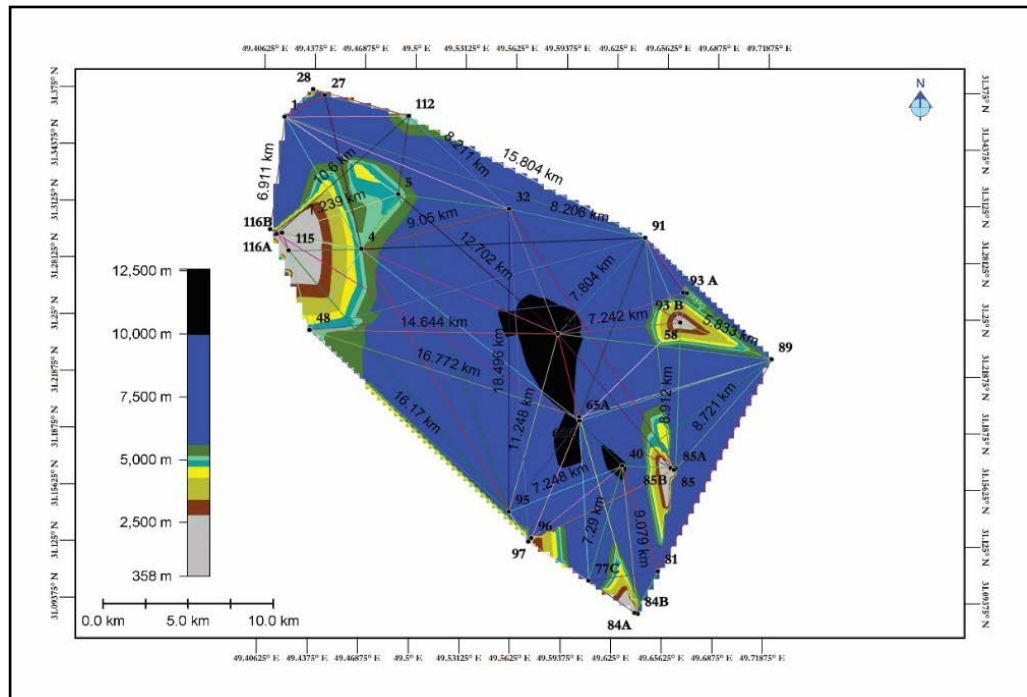
از روی یافته‌های سطحی اغلب دشوار است. توپوگرافی تپه نیز توالی دوره‌ای سکونتگاه را نشان نمی‌دهد. وقتی این نگرانی‌ها کنار گذاشته شوند و سیاست سکونت در دشت رامهرمز ارزیابی گردد، توزیع سکونتگاه‌ها را در دو بخش جغرافیایی شمال غرب و جنوب شرق دشت قابل مشاهده است. در جنوب شرقی این دشت، سکونتگاه‌های بزرگ‌تری پدیدار می‌شود. این سکونتگاه‌ها وسعت بزرگ و متوسط دارند و براساس پراکندگی مواد فرهنگی می‌توان گفت که از ویژگی استقرار مترکم‌تری برخوردارند؛ درحالی‌که سکونتگاه‌ها در بخش‌های نزدیک به رشته‌کوه‌های زاگرس در شمال غربی از نظر وسعت کوچک‌تر و پراکنده هستند؛ سکونتگاه‌های بزرگ در جنوب شرقی دشت مرکز ارتباطی هر دو منطقه بوده است. از یافته‌های سفالی می‌توان دریافت که سکونتگاه‌های کوچک و متوسط در نواحی شمال غربی و جنوب شرقی نیز شبکه ارتباطی مترکمی را بین خود ایجاد کرده‌اند (نقشه ۹-۷). در نتیجه بررسی‌های انجام‌گرفته مشخص شده است که بیشتر مناطق استقرار در دشت رامهرمز در جنوب شرقی دشت واقع شده‌اند (نقشه ۹).

به طور کلی می‌توان گفت استقرار در این منطقه عموماً با توجه به شرایط طبیعی و جغرافیایی منطقه زاگرس شکل گرفته است؛ هم‌چنین سکونتگاه‌های کوچک‌تر و پراکنده‌تر نیز نتیجه شرایط توپوگرافی منطقه است. داده‌های فوق‌حاکمی از دشتی حاصل‌خیز در دوره پیش از هخامنشیان است، اما در نتیجه گسترش سیستم راه و ایجاد واحدهای تجاری و مالی در زمان «داریوش» پیشرفت سکونتگاهی بیشتر و کنترل بیشتری شکل گرفت؛ درواقع، همه این‌ها نتیجه نیاز به برقراری ارتباط مؤثر فرهنگی و تجاری بین ساتراپ‌ها در نقاط مختلف شاهنشاهی هخامنشی بوده

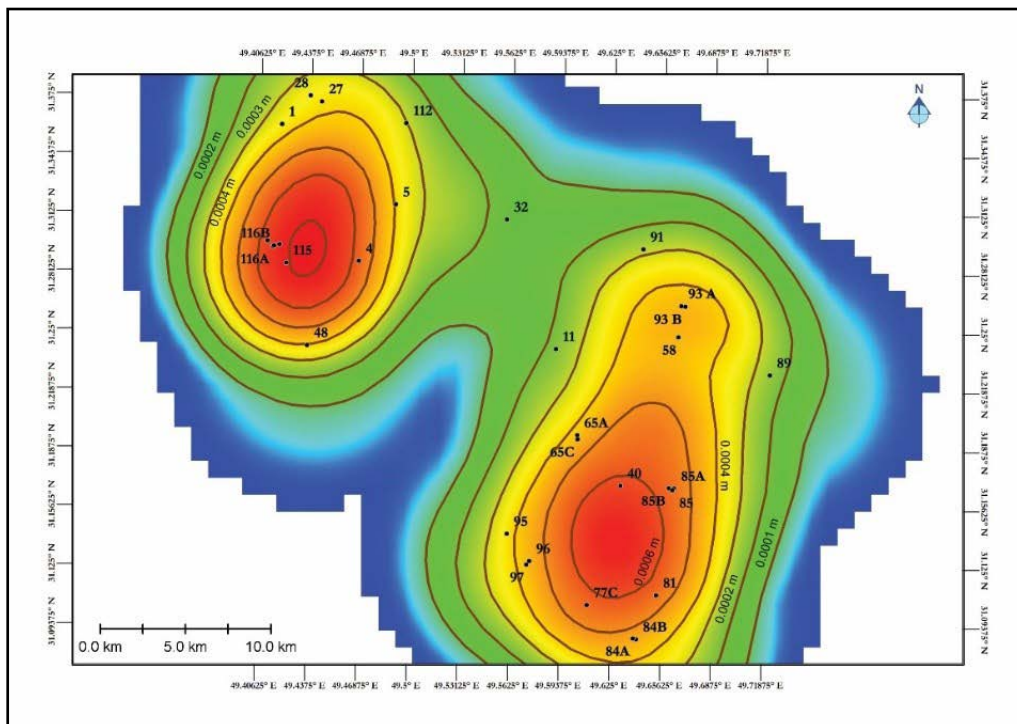
نقشه ۷: فاصله سکونتگاه‌ها از یک‌دیگر (در این نقشه مشخص شده است که در بخش جنوب شرقی تراکم محوطه‌ها بیشتر و در بخش شمال غربی تراکم کمتری دارند. براساس تحقیقات صورت پذیرفته می‌توان گفت محوطه‌های واقع شده در هر دو بخش تعاملات تنگاتنگی با یک‌دیگر و با محوطه‌های واقع شده در مرکز دارند (افشاری، ۱۳۹۹).

Map. 7: The distance of the settlements from each other (in this map, it is clear that the density of the areas is higher in the southeastern part and less dense in the northwestern part. Based on the research, it can be said that the areas located in both parts have close interactions with each other and with the areas located in the center (Afshari, 2021).

نقشه ۸: توپوگرافی و ساختار ویژه جغرافیایی محدوده بررسی به‌گونه‌ای است که چگونگی پراکنش محوطه‌های باستانی را کاملاً تحت تأثیر قرار داده است (افشاری، ۱۳۹۹).

Map. 8: The topography and special geographical structure of the survey area is such that it has completely influenced the distribution of ancient sites (Afshari, 2021).

نقشه ۹: نقشه مکان مرکزی سکونتگاه‌ها (الگوی پراگندگی سکونتگاه‌ها در دشت رامهرمز به صورت خوشه‌ای در دو منطقه جنوب شرقی و شمال غربی در دو سوی رود اعلاء شکل گرفته است)، (افشاری، ۱۳۹۹).

Map. 9: The map of the central location of the settlements (the pattern of settlements in the Ramhormoz plain is clustered in the two regions of the southeast and the northwest on both sides of the Ala River), (Afshari, 2021).

است. بدون شک پس از حمله «آشوربانیپال» به شوش، این مناطق آسیب زیادی دید و نگرانی‌های امنیتی افزایش یافت (نگهبان، ۱۳۹۰: ۳۶۰)، اما با آمدن هخامنشیان باید امنیت این نواحی احیا شده و سکونتگاه‌های قبلی مجدداً مورد استفاده قرار گرفته و گسترش یافته باشند.

نتیجه‌گیری

دشت رامهرمز، دشتی وسیع در استان خوزستان است، که به دلیل قرارگرفتن در میانه راه مکان‌های باستانی شوش و تخت جمشید از یک سو، و بین‌النهرین و آناتولی از سوی دیگر، از نقطه نظر باستان‌شناسی دارای اهمیت فراوان است.

در جنوب غربی ایران کمترین مطالعات باستان‌شناسی در منطقه رامهرمز انجام شده است. با وجود کمبود اطلاعات باستان‌شناسی، مطالعات انجام شده در سال‌های اخیر نشان داده است که فرهنگ‌های منطقه (اعم از ساکنان کوهستان و دشت) در شناخت فرهنگ دوره هخامنشی نقش به‌سزایی داشته‌اند. موقعیت منطقه، ماهیت سکونتگاه‌های بین دشت و کوهستان، تداوم و ارتباط فرهنگی آن‌ها با یک‌دیگر نیز الگویی برای درک سیاست سکونتگاهی جهان هخامنشی در اختیار ما قرار می‌دهد؛ علاوه بر این، این دشت به دلیل داشتن موقعیت راهبردی در دوره هخامنشی از نظر روابط میان ایران، بین‌النهرین و منطقه آناتولی در طول این دوره اهمیت زیادی داشته است. دشت رامهرمز به دلیل قرارگرفتن در مسیر جاده شاهی شوش به تخت جمشید در دوره هخامنشیان از اهمیت بالایی برخوردار است. پیش از مطالعه باستان‌شناسی اخیر در دشت رامهرمز، در مجموع ۱۷ محوطه مربوط به دوره هخامنشی ثبت شده بود، اما وقتی عواملی مانند: آب‌وهوا، خاک مساعد برای کشاورزی، وجود رودخانه‌های مهمی مانند کوپال و سندلی، نزدیکی

به راه‌های تجاری مانند جادهٔ شاهی شوش به تخت جمشید و دو پایتخت مهم دورهٔ هخامنشی، یعنی شوش و تخت جمشید را در نظر گرفته شد، به نظر رسید تعداد سکونتگاه‌های هخامنشی در این دشت باید بسیار بیشتر از رقم ذکر شده باشد. در طول تحقیقات، مناطق شناسایی شده توسط تیم قبلی مجدداً مورد بررسی قرار گرفت و محوطه‌های جدید مربوط به دورهٔ هخامنشی شناسایی شد؛ در نتیجه، تعداد سکونتگاه‌های هخامنشی در دشت رامهرمز به ۳۶ استقرارگاه افزایش یافت. دستیابی به این نتیجه در باستان‌شناسی دورهٔ هخامنشی منطقهٔ جنوب غرب ایران مهم است و بر بسیاری از نظریه‌ها تأثیرگذار خواهد بود.

با استناد به منابع تاریخی، یافته‌های باستان‌شناسی و هم‌چنین تحقیقات صورت‌گرفته می‌توان گفت بیشتر روستاها در این دشت در نزدیکی مسیر تجاری شوش به تخت جمشید یا در ارتباط با آن قرار دارند. شرایط جغرافیایی غنی دشت بر پویایی استقرار در طول زمان تأثیر گذاشته است. با وجود ایجاد تخریب شدید توسط سکونتگاه‌های امروزی و فعالیت‌های کشاورزی و صنعتی در این دشت، مناطق سکونتگاهی شناسایی شده، نشان‌دهندهٔ ارتباط مستقیم یا غیرمستقیم بسیاری از سکونتگاه‌ها با راه‌های تجاری و یا نظامی در دورهٔ هخامنشیان است؛ به عبارت دیگر، هدف اصلی در شکل‌گیری این سکونتگاه‌ها در مسیرهای تجاری سبب سهولت در ارتباطات درون منطقه‌ای و برون منطقه‌ای شده است. نزدیکی سکونتگاه‌ها به جادهٔ شاهی شوش به تخت جمشید نشان می‌دهد که این جاده نقش مهمی در تعاملات فرهنگ دورهٔ هخامنشی داشته است؛ از این رو، مطالعات باستان‌شناسی انجام شده به سرپرستی اسماعیل یغمایی در تعیین بقایای سکونتگاه‌ها در مسیر جادهٔ شاهی از حیث آشکار نمودن ویژگی‌های سیاست استقراری حائز اهمیت است، در این مرحله می‌توان از روستاهای واقع در مسیر راه شاهی و قلعه‌کوت صحبت کرد که احتمالاً باید بقایای بنایی باشد که در خدمت مسافران عبوری بوده است. قرارگرفتن قلعه‌کوت در محدودهٔ دشت رامهرمز نشان می‌دهد که سکونتگاه‌های مربوط به دورهٔ هخامنشی در این دشت ارتباطات فرهنگی و اقتصادی مهمی در داخل و خارج منطقه داشته‌اند. براساس وسعت به نظر می‌رسد تل‌ایشان سیدشیب یا تل‌تویی، تپه‌ماوا، تپهٔ مهرالنساء و تپهٔ خیرالنساء، از جمله نمونه‌های روستاهای مشابه از این نوع هستند. با در نظر گرفتن موقعیت سکونتگاه‌ها و فاصلهٔ آن‌ها از یک‌دیگر، شاهد فراوانی سکونتگاه‌ها در مسیر جادهٔ شاهی هستیم. سکونتگاه‌ها در مسیر جاده با فواصل بسیار کم از یک‌دیگر قرار دارند. این نشان می‌دهد که جاده‌های مواصلاتی در شکل‌گیری سکونتگاه‌ها در منطقه تعیین‌کننده و هم‌چنین مزیت‌های اقتصادی و سیاسی جادهٔ شاهی بسیار زیاد بوده است؛ به طور کلی می‌توان گفت تقریباً بیشتر سکونتگاه‌های دشت رامهرمز در حاشیهٔ رودخانه‌ها و یا در نزدیکی جادهٔ شاهی واقع شده‌اند که با توجه به داده‌های سفالی به دست آمده، مشخص می‌شود که ارتباط محکمی میان این سکونتگاه‌ها با یک‌دیگر و با مناطق همجوار وجود داشته است که برهمین اساس می‌توان گفت که در زمان هخامنشیان صنعت سفال‌سازی بومی و بسیار پیشرفته‌ای در دشت وجود داشته است. در نتیجهٔ بررسی و مقایسهٔ داده‌های سفالی به دست آمده از دشت رامهرمز با نمونه‌های به دست آمده از کاوش‌های باستان‌شناسی محوطه‌های دیگر در منطقهٔ جنوب غربی ایران، بین‌النهرین جنوبی و آناتولی شرقی، فرم‌های سفالی مربوط به دوره‌های اولیه، میانی و اواخر دورهٔ هخامنشی مشاهده شد که بر این اساس می‌توان گفت که دورهٔ فرهنگی هخامنشی در این دشت از سال ۵۵۰ تا ۳۳۰ پ.م. بدون وقفه ادامه داشته است.

سپاسگزاری

در پایان نویسندگان بر خود لازم می‌دانند که از دکتر مرتضی حصار، دکتر بهروز عمرانی و آقای محمدتقی عطایی برای بهبود بخشیدن به متن مقاله قدردانی نمایند.

درصد مشارکت نویسندگان

در این پژوهش، بررسی باستان‌شناسی و نوشتن مقاله توسط لیلا افشاری و ویرایش کلی توسط رابعا آکارسو و لیلی نیاکان صورت پذیرفته است.

تضاد منافع

نویسندگان ضمن رعایت اخلاق نشر در ارجاع‌دهی، نبود تضاد منافع را اعلام می‌دارند.

پی‌نوشت

۱. بررسی باستان‌شناسی استقرارهای هخامنشی دشت رامهرمز طی یک فصل در اسفند سال ۱۳۹۸ ه.ش. با مجوز صادره از سوی پژوهشگاه میراث‌فرهنگی و گردشگری به شماره ۹۸۱۰۳۶۱۱ انجام گرفته است.

کتابنامه

- افشاری، لیلا، (۱۳۹۹). «بررسی استقرارهای هخامنشی دشت رامهرمز جهت تکمیل نقشه باستان‌شناسی کشور». آرشیو پژوهشکده باستان‌شناسی، (منتشر نشده).
- روحی‌زاده، غفار؛ علی‌اصغر معصومی؛ و دهشیری، محمدمهدی، (۱۳۸۹). «مطالعه تیره بقولات در جنوب شهرستان رامهرمز». نشریه دانش زیستی ایران، ۵ (۲): ۶۹-۶۳. DOR: 20.1001.1.17354226.1389.5.2.8.6
- عطایی، محمدتقی، (۱۳۸۳). «معرفی سفال هخامنشی حوزه فارس: بررسی روشمند طبقه‌بندی شده باروی تخت جمشید». پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس (منتشر نشده).
- عطایی، محمدتقی، (۱۳۸۴). «توصیف و طبقه‌بندی سفال‌های دوره هخامنشی». در: بررسی باستان‌شناختی میاناب نشوستر، به‌کوشش: عباس مقدم، با همکاری علیرضا خسروزاده و همکاران، سازمان میراث‌فرهنگی و گردشگری، پژوهشکده باستان‌شناسی: ۱۴۳-۱۶۴.
- علیزاده، عباس، (۱۳۵۸). «بازتاب نقش جغرافیایی، زیست محیطی و اقتصادی در تحولات جنوب باختری ایران از پیش از تاریخ تا اسلام». اثر، ۲۱: ۲۹-۴۲.
- علیزاده، عباس؛ احمدزاده، لقمان؛ و امیدفر، مهدی، (۱۳۹۵). سیستم‌های استقرار و فرهنگ‌های باستانی دشت رامهرمز، جنوب غربی ایران، نتایج کاوش در تل گسر و بررسی منطقه‌ای رامهرمز. تهران: پژوهشگاه میراث‌فرهنگی و گردشگری.
- فونسانتا، ژوزیل؛ و شاروا، پتر، (۱۳۹۲). بیره جیک هخامنشی و عصر آهن III B در جنوب شرق آناطولی در باستان‌شناسی امپراتوری هخامنشی. به‌کوشش: پی‌یر بریان و رمی بوشارلا، ترجمه سید محمد امین امامی، علی‌اکبر وحدت و محمود بهفروزی، بنگاه ترجمه و نشر کتاب پارسه.
- کخ، هاید ماری، (۱۳۷۹). از زبان داریوش. ترجمه پرویز رجبی، تهران: انتشارات کارنگ.
- مهرآفرین، رضا؛ و وثوق‌بابایی، الهام، (۱۳۹۸). «نقش عوامل جغرافیایی در الگوی پراکندگی محوطه‌های اشکانی در حوضه رودخانه چهل چای مینو دشت». مجله باستان‌شناسی پژوهشگاه میراث‌فرهنگی و گردشگری، ۳ (۲): ۷۰-۶۱. <https://ih.richt.ir/article-10-299-fa.html>
- موحدی، سعید؛ حیدری‌ناصرآباد، بهروز؛ هاشمی‌نیا، سید کرامت؛ و رنجبر، فیروز، (۱۳۹۱). «پهنه‌بندی نواحی اقلیمی استان خوزستان». فصلنامه علمی-پژوهشی فضای جغرافیایی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اهر، ۱۲ (۴۰): ۷۳-۶۴.
- نگهبان، عزت‌الله، (۱۳۹۰). شوش یا کهن‌ترین مرکز شهرنشینی جهان. تهران: انتشارات سازمان میراث‌فرهنگی، صنایع‌دستی و گردشگری، سبحان نور.

- نیاکان، لیلی؛ و علیزاده، عباس، (۱۳۸۶). «گزارش مقدماتی بررسی مشترک باستان‌شناختی زیست‌محیطی پژوهشکده باستان‌شناسی و مؤسسه شرق‌شناسی شیکاگو در دشت رامهرمز، شهرریور ۱۳۸۵». مجموعه مقالات نهمین گردهمایی باستان‌شناسی ایران، جلد دوم، تهران: پژوهشگاه سازمان میراث‌فرهنگی، صنایع‌دستی و گردشگری، پژوهشکده باستان‌شناسی: ۳۹۳-۴۳۳.

- یغمایی، اسماعیل، (۱۳۹۵). «گزارش آسیب‌شناسی برخی از محوطه‌های مطالعه شده در برنامه شناسایی راه شاهی هخامنشی شوش-تخت جمشید». پژوهشگاه میراث‌فرهنگی و گردشگری، (منشر نشده).

- Abedi, A. et al., (2014). "Excavation at Kul Tepe (Hadishahr), North-Western Iran, 2010: First Preliminary Report". *ANES*, 51: 33-165

- Afshari, L., (2020). "Investigation of Achaemenid settlements in Ram Hormoz Plain to complete the archaeological map of the country" Archeological Research Institute Library, (Unpublished). (In Turkish).

- Alizadeh, A., (1979). "Reflection of the geographical, environmental and economic role in the developments of south-western Iran from pre-history to Islam". *Journal of Asar*, 21: 29-42 (In Persian)

- Alizadeh, A., Ahmadzadeh, L. & Omidfar, M., (2015). *Settlement systems and ancient cultures of the Ramhormoz Plain, Southwest Iran, the results of excavations in Tol-e Geser and the regional survey of the Ram Hormuz*. Tehran: Research Institute of Cultural Heritage & Tourism (In Persian).

- Alizadeh, A., Ahmadzadeh, L. & Omidfar, M., (2014). *Ancient Settlement Patterns and Cultures in the Ram Hormuz Plain, Southwestern Iran: Excavations at Tall-e Geser and Regional Survey in the Ram Hormuz Area*. Chicago: Oriental Institute Publications 140.

- Atayi, M. T., (2004). "Introducing the Achaemenid pottery of the Fars region, a systematic and classified survey of the rampart of Persepolis". Master's thesis, field of archaeology, Tarbiat Modares University (Unpublished) (In Persian).

- Atayi, M. T., (2006). "Description and classification of Achaemenid period pottery". in: *The archaeological investigation of Miyab Shushtar*, by the efforts of Abbas Moghadam, with the cooperation of Alireza Khosrowzadeh and others, Organization of Cultural Heritage and Tourism, Research Institute of Archeology: 143-164 (In Persian).

- De Miroschedji, P., (1987). "Fouilles Du Chantier Ville Royale II A Suse (1975-1977)- II". *Niveaux D'Époques Achéménide, Séleucide, Parthe et Islamique, Cahiers de la Dafi*, 15: 11-143.

- Delougaz, P. & Kantor, H., (1996). *Choghamish, The First five seasons of Excavations 1961-1971*. Volume I, Part 2: Plates, Abbas Alizadeh (Edt), The oriental Institute of the University of Chicago.

- Fuensanta, J. G. & Charvat, P., (2013). "Birejik Hakhamaneshi va Asre Ahan 3 B dar Jonoub Shargi Anatoli". In: *Bastanshenasi Emperatouri Hakhamaneshi*, Pierre

Briant & Remy Boucharlat (Edt), (Çev. Seyed Mohammad Amin Emami, Ali Akbar Vahdat va Mahmoud Behforouzi), Bongah Tarjomeh va Nashre Ketab Parse: 2013.

- Graf, D. F., (1994). "The Persian Royal Road System". In (eds): Sancisi-Weerdenburg, H. & Kuhrt, A. and Root, M. C. (Eds.). *Achaemenid History VIII: Continuity and Change*, Leiden, Nederland Instituut voor het Nabije Oosten: 167-189. <https://doi.org/10.1002/9781444338386.wbeah06281>

- Imanpour, M. T., (2010). "The Communication Roads in Parsa during the Achaemenid Period". In Macuch, M & Weber, D. and Meisterernst D. (Eds), *Ancient and Middle Iranian Studies, Proceedings of the 6th European Conference of Iranian Studies*, Held in Vienna, 18-22 September 2007: 87-99.

- Kalkan, H., (2008). *MÖ Yüzyıllarda Doğu Anadolu: Arkeolojik Veriler Işığında Tarihsel ve Kültürel Değerlendirme*. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kalesik Arkeoloji anabilim Dalı, Doktora Tezi, İzmir.

- Kalkan, H., (2013). "A Royal Tradition in Karagündüz Mound: Imitatio Regis?". *International Journal of Human Sciences*, 10 (2): 707-718

- Koch, H. M., (2000). *From the words of Dariush*. Translated by: Parviz Rajabi, Tehran: Karang Publications (In Persian).

- McCown D. E., (1954). "The Relative Stratigraphy and Chronology of Iran". In: *Relative Chronologies in Old World Archaeology*, Robert W. Ehrich (Edt), Chicago University of Chicago Press: 56-68.

- McCown, D. E., (1949). "The Iranian project". *American Journal of Archaeology*, 53/1: 54.

- Meadows, A. R., (2005). "The Administration of the Achaemenid Empire". in: John Curtis & Nigel Tallis (Ed.), *in forgotten Persian Empire: The World of Ancient Persia*. London: British Museum: 181-209. <https://doi.org/10.4000/abstractairanica.16162>.

- Mehrafarin, R. & Vathouq Babaei, E., (2018). "The role of geographical factors in the distribution pattern of Parthian sites in the Chehel Chai river basin of Mino Dasht". *Archaeological Journal of Research Institute of Cultural Heritage & Tourism*, (3)2: 70-61. (In Persian)

- Movahadi, S., Heydari Naserabad, B., Hashminia, S. K. & Ranjbar, F., (2012). "Zoning of climatic areas of Khuzestan province". *Scientific-Research Quarterly of Geographical Space of Islamic Azad University, Ahar Branch*, 12 (40): 73-64. (In Persian)

- Negahban, E., (2010). *Susa or the oldest urban center in the world*. Tehran: Publications of Organization of Cultural Heritage, Handicrafts and Tourism, Sobhan Noor (In Persian).

- Niakan, L. & Alizadeh, A., (2007). "Preliminary report of the joint environmental archaeological survey of the Institute of Archeology and Chicago Institute of Oriental Studies in Ram Hormoz Plain". September 2006, *Proceedings of the 9th Iranian Archeology Conference*, Volume II, Tehran, Research Institute of Cultural

Heritage, Handicrafts and Tourism Organization, Research Institute of Archeology: 393-433

- Özfırat, A., (2019). “ Van Gölü Havzası ve Ağrı Dağı’nda Akhaimenid Dönemi: Karagündüz Höyüğü Kazısı ve Yüzey Araştırması Merkezleri”. In: *ORTA VE DOĞU ANADOLU GEÇ DEMİR ÇAĞI: Post-Urartu, Med ve Akhaimenid İmparatorlukları, Aynur ÖZFIRAT Şevket DÖNMEZ Mehmet IŞIKLI Mona SABA* (Edt), Ege Yayınları, İstanbul: 263-321

- Rouhi Zadeh, G., Masoumi, A. A. & Dehshiri, M. M., (2010). “A study of leguminous species in the south of Ram Hormoz city”. *Iranian Journal of Dansh-e Zistiye Iran*, 5 (2): 63-69.

- Şenyurt, S. Y., & Ekmen, H., (2005). *Tetikom, Pasinler Ovası’nda bir Demir Çağ Yerleşmesi*. Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi Arkeolojik Kurtarma Kazıları Proje Dökümanları: 1, Gazi Üniversitesi Arkeolojik Çevre Değerleri Araştırma Merkezi, Ankara.

- Şenyurt, S. Y., Kamaş, Y. & Akçay, A., (2011). “Tasmasor Geç Demir Çağ Çanak Çömlek Buluntuları”. in: Tasmasor, S. Yücel Şenyurt (Edt), *Bilgin Kültür Sanat Yayınları*: 117-258

- Summers, G. D. & Burney, C. A., (2012). “Late Iron Age Pottery From Northwestern Iran: The Evidence From Yanik Tepe”. *Ancient Near Eastern Studies, Supplement*, 39: 269-315.

- Summers, G. D., (1993). “Archaeological Evidence for the Achaemenid Period in Eastern Turkey”. *Anatolian Studies*, 43: 85-108. <https://doi.org/10.2307/3642966>

- Weeks, L. R., Alizadeh, K. S., Niakan, L., Alamdari, K., Khosrowzadeh, A. & Zeidi, M., (2009). “Chapter 3. Excavations at Tol-e Nurabad”. in: *The Mamasani Archaeological Project Stage One A report on the first two seasons of the ICAR-University of Sydney expedition to the Mamasani District*, Fars Province, Iran, Daniel T. Potts and Kourosh Roustaie (Edt), The University of Sydney

- Woolley, S. L., (1962). *Ur Excavations the Neo-Babylonian and Persian Periods*. Professor M. E. L. Mallowan (Edt), Published For the Trustees of the Two Museums, London, 1962.

- Wright, H. T. & Carter, E., (2003). “Archaeological Survey on the Western Ram Hormuz Plain, 1969”. In: Naomi F. Miller & Abdi, K. (Eds) *Yeki Bud, Yeki Nabud: Essays on the Archaeology of Iran in Honor of William M. Sumner*. Los Angeles Cotsen Institute of Archaeology Monograph 48, University of California Press: 61-82.

- Yaghmai, I., (2015). “Pathological report of some sites studied in the identification program of the Achaemenid royal road of Susa-Persepolis”. Research Institute of Cultural Heritage & Tourism, (Unpublished) (In Persian).

- YiğitPaşa, D., (2016). *Doğu Anadolu’da Geç Demir Çağ Kültürü*. Taşkın Köksel (Edt), Gece Kışaplığı Yayın evi, Samsun, 2016.